

ΜΑΡΩ ΔΟΥΚΑ

ΣΤΙΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

έλα
να
πούμε
ψέματα

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ

- 1974 *Η ΠΗΓΑΔΑ, ΚΑΤΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ*, νουβέλες,
έκδοση συμπληρωμένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2009
- 1975 *ΠΟΥ ΎΝΑΙ ΤΑ ΦΤΕΡΑ;*, νουβέλα,
νέα έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2009
- 1976 *ΚΑΡΕ ΦΙΞ*, διηγήματα, β' αναθεωρημένη έκδοση,
Εκδόσεις Πατάκη, 2007
- 1979 *Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΚΟΥΡΙΑ*, μυθιστόρημα,
έκδοση αναθεωρημένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2008
- 1983 *Η ΠΛΩΤΗ ΠΟΛΗ*, μυθιστόρημα,
έκδοση αναθεωρημένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2007
- 1987 *ΟΙ ΛΕΥΚΕΣ ΑΣΑΛΕΥΤΕΣ*, μυθιστόρημα,
έκδοση αναθεωρημένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2008
- 1990 *ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΤΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ*, μυθιστόρημα,
έκδοση αναθεωρημένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2006
- 1992 *Ο ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΙΘΑΡΙ ΤΟΥ*, κείμενα,
νέα έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2013
- 1995 *ΕΝΑΣ ΣΚΟΥΦΟΣ ΑΠΟ ΠΟΡΦΥΡΑ*, μυθιστόρημα,
νέα έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2007
- 1999 *ΟΥΡΑΝΙΑ ΜΗΧΑΝΙΚΗ*, μυθιστόρημα,
νέα έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2009
- 2004 *ΑΘΩΟΙ ΚΑΙ ΦΤΑΙΧΤΕΣ*, μυθιστόρημα,
έκδοση συμπληρωμένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2010
- 2005 *ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΛΟΥΣΤΡΙΝΙΑ*, πεζογράφημα, σειρά
«Η κουζίνα του συγγραφέα», Εκδόσεις Πατάκη
- 2010 *ΤΟ ΔΙΚΙΟ ΕΙΝΑΙ ΖΟΡΙΚΟ ΠΟΛΥ*, μυθιστόρημα,
Εκδόσεις Πατάκη
- 2012 *ΓΙΑΤΙ ΕΜΕΝΑ Η ΨΥΧΗ ΜΟΥ*, πεζογραφήματα,
Εκδόσεις Πατάκη
- 2014 *ΕΛΑ ΝΑ ΠΟΥΜΕ ΨΕΜΑΤΑ*, μυθιστόρημα,
Εκδόσεις Πατάκη

ΜΑΡΩ ΔΟΥΚΑ

ΣΤΙΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Έλα να πούμε ψέματα

μυθιστόρημα

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 342

Μάρω Δούκα, *Έλα να πούμε ψέματα*

Υπεύθυνος έκδοσης Κώστας Γιαννόπουλος

Διορθώσεις Νάντια Κουτσοουρούμπα

Σελιδοποίηση «ΦΑΣΜΑ» Αφои Καπένη Κ. & Α. Ο.Ε.

Φιλμ, μοντάζ Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright © Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη) και

Μάρω Δούκα, Αθήνα, 2014

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούνιος 2014

Κ.Ε.Τ. 8961 Κ.Ε.Π. 317/14

ISBN 978-960-16-5438-6

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Μες στα παιδιά κάθονται οι γέροι
και παίζουν πρέφα.

Πλάι

πίσω απ' το σανιδένιο χάρισμα
νυστάζουν οι νεκροί.

Όχι όχι –φώναξε–

δε θέλω να βλέπω

δε θέλω να ξέρω

δεν είναι εδώ το βασιλείό μου.

Ποίηση

βόηθα να βγω.

Γιάννης Ρίτσος, Χάρτινα III, Κέδρος 1974

Αυτονόητο ότι οι ήρωες του βιβλίου είναι πρόσωπα μυθοπλασίας. Όταν οι μυθιστορηματικοί ήρωες διασταυρώνονται με πρόσωπα για τα οποία έχει μιλήσει η Ιστορία, αναπόφευκτα το φανταστικό συμπλέκεται με το πραγματικό. Στην αποτύπωση των ιστορικών γεγονότων η επινοημένη αφήγηση ακολουθεί με ακρίβεια και σεβασμό τις γραπτές πηγές. Το *Έλα να πούμε φέματα*, παρότι αυτοτελές και αυθύπαρκτο, θα μπορούσε να θεωρηθεί το τρίτο μυθιστόρημα μιας τριλογίας, έπειτα από το *Αθώοι και φταίχτες* (2004) και *Το δίκιο είναι ζόρικο πολύ* (2010), που φιλοδόξησε να κινηθεί στις γραμμές του μύθου και της ιστορίας με το βλέμμα μετωπικά στο παρόν.

Βασικές πηγές, εκτός από τον τοπικό ημερήσιο Τύπο της εποχής, για τον εμφύλιο (1947-1949) στα Χανιά υπήρξαν τα βιβλία *Ο εμφύλιος στη σκιά της Αχροναυπλίας και Ο φυγόδικος* του Γιάννη Μανούσακα, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Κρήτη* του Λευτέρη Ι. Ηλιάκη, *Άλλος δρόμος δεν υπήρχε* των Νίκου-Αργυρώς Κοκοβλή, και *35 χρόνια αντίσταση των Σπ. Μπλαζάκη-Γ. Τζομπανάκη*. Τους είμαι ευγνώμων.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον προϊστάμενο του «Ιστορικού Αρχείου Κρήτης» Κώστα Φουρναράκη. Ευχαριστώ από καρδιάς, επίσης, τον φίλο Κώστα Καζαμιάκη και την Ντορίτα Πιμπλή. Και βέβαια μεγάλη χάρη χρωστώ στην Άννα, τον Γιάννη, τον Νίκο για την πρώτη ανάγνωση και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις. Ευχαριστίες και στη Νάντια Κουτσουρούμπα για την επιμέλεια και τη φροντίδα. Και πάλι, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον αγαπημένο μου ζωγράφο Αλέξη Βερούκα για το εξώφυλλο.

Ποιος νοιάζεται για τη νίκη του χαμένου

(Ελεονώρα Κριαρά-Παγώνη)

ΕΙΧΕ ΑΚΟΥΣΕΙ ΠΡΟ ΗΜΕΡΩΝ μια συγγραφέα που έλεγε ότι όχι μόνον καταγράφει τα όνειρά της αλλά και ότι τα ταξινομεί έπειτα ανάλογα με το θέμα τους και τα αποθηκεύει σε φακέλους. Και το χθεσινό, το δικό της, καθώς αναζητούσε τον τάφο του, εδώ, κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου θα πρέπει να τον έθαψαν οι αντίπαλοί του, εδώ, θ' άξιζε σίγουρα να αρχειοθετηθεί. Κι ύστερα ότι βρέθηκε πάλι στον πάτο, εκεί όπου στενεύει ο πόρος. Ξυπόλυτη στο ποτάμι, ικανοποιημένη που είχε καταφέρει να διασχίσει για άλλη μια φορά μόνη της το φαράγγι με το σακίδιο στην πλάτη σαν έφηβη. Και ξαφνικά, αλλά όχι αναίτια, της έκανε μάλιστα εντύπωση η αίσθηση, η σιγουριά σχεδόν, ότι η αιφνίδια αλλαγή, εφόσον είχε βαθιές σαν χαρακιές τις αφορμές, κάθε άλλο παρά αιφνίδια, μα και αναμενόμενη, ή πιο σωστά προσδοκώμενη, ήταν, αλλιώς κανένας λόγος δεν υπήρχε να οδοιπορεί πάλι στον ύπνο της, και ξαφνικά, λοιπόν, οι όχθες εξαφανίστηκαν, τα δάχτυλα των ποδιών της μελάνιασαν. Απ' τις αρβύλες, σκέφτηκε. Ποιες αρβύλες; Κι αυτά τα κουρελόπανα στο δεξί της χέρι; Όσο να δώσει όμως μίαν εξήγηση, εφόσον το 'ξερε πως ονειρεύεται, πρόσεξε τη γυναίκα που την κοίταζε, αν άπλωναν τα χέρια, θα αγγίζονταν, δυο δρασεκλιές τις χώριζαν τη μια από την άλλη, αλλά κοιτάζονταν χωρίς κανένα σημάδι επαφής, ο κομμένος μόνο κάθετα βράχος που περιέβαλλε τις αμυδρές φιγούρες τους και οι

στιλπνές χοχλάδες στο ήσυχο νεράκι, αν θα μπορούσε, σκέφτηκε, να κουβαλήσει κάμποσες για το χώμα γύρω απ' τους φοίνικες στο μετόχι, κάτι έπαθαν και αρρωσταίνουν οι φοίνικες, κάτι, λένε, δουλεύει μοχθηρά μέσα τους, αργεί πολύ να ξεμερώσει στο φαράγγι, μεσημεριάζει κι ο ήλιος ακόμη να φανεί, αλλά εξάπαντος θα φανεί, εφόσον δεν ήρθε κι ένα πρωινό που να μη γίνει μεσημέρι, τι μπουρδουκλώματα είναι πάλι αυτά, πρέπει αμέσως να σηκωθεί και να βάλει μπρος τη μέρα της, άλλη μια μέρα πάλι, σήμερα έχει να περάσει κι απ' την Εφορία.

Το τηλέφωνο της έδωσε ώθηση, πετάχτηκε, πιάστηκε απ' την πόρτα, προχώρησε στο καθιστικό, θα 'πρεπε ίσως να παίρνει δίπλα της στο κομοδίνο την ασύρματη συσκευή, αλλά όχι, δεν την ήθελε από άποψη δίπλα της, ποια άποψη; βλαμμένη, ε, βλαμμένη. Και νά, η ζαλάδα αμέσως υποχώρησε, ο ουρανός έξω. Ο μεγάλος ουρανός.

Την καλημέρισε, «Τι φωνή είναι αυτή; από ποια τάρταρα;».

Λίγο αν επέμενε ο Πανάρης, αν ενδιαφερόταν πραγματικά να την ακούσει, θα του 'λεγε ότι και πάλι είχε βρεθεί στο φαράγγι, το περίεργο όμως αυτήν τη φορά είναι ότι της εμφανίστηκε και μια γυναίκα, δεν είχε βαφτίσει κάποτε ο πατέρας τους ένα παιδί; της φάνηκε, λοιπόν, πως έμοιαζε στη μάνα εκείνου του παιδιού η γυναίκα, πολύ γνωστή φυσιγνωμία, ερχόταν καμιά φορά και στο σπίτι τότε που ζούσε ακόμη η μάνα τους, δεν θυμάται πώς τη λένε, θα τη θυμηθεί όμως, την είδε και προ καιρού στην Αγορά, κοιτάχτηκαν αλλά δεν μίλησαν, και προχθές την είδε πάλι, έκανε μάλιστα, εντελώς αυθόρμητα, να τη χαιρετήσει, η γυναίκα όμως έστρεψε προς τ' αλλού, σχεδόν επιδεικτικά, το κεφάλι, σαν να 'θελε, τρόπος του λέγειν, να την αποφύγει, κι έμεινε μετά με την κρυάδα της απόρριψης, αν είναι δυνατόν, σ' αυτή την ηλικία κι ακόμη να ταράζεται με την ιδέα ότι μπορεί και να υπάρχουν κάποιοι στην πόλη που για εντελώς άγνωστους σ' αυτήν λόγους την αποστρέφονται, την αντιπαθούν.

Όρισαν τη συνάντησή τους έξω απ' την Εφορία σε μιάμιση

ώρα ακριβώς, «Πρόσεξε, μην αργήσεις» τόνισε αυστηρά, «πνίγομαι και σήμερα».

«Το συνηθίζω;» αντέδρασε ο Πανάρης.

Δεν θα του 'πιανε τώρα κουβέντα, αν το συνηθίζει ή όχι. Να του θυμίσει τι;

Παρότι κατάκοπη, χώθηκε στο μπάνιο με καλή διάθεση, και αυτό της ήταν αρκετό. Ευτυχώς που το είχε πάρει απόφαση, αν και απεχθανόταν τη λύση όποτε αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες να πουλούν κι από κάτι, ευτυχώς που κατάφεραν να ξεφορτωθούν εγκαίρως το ένα μετά το άλλο όλα τα διαμερίσματα στην οδό Δημητρακάκη, τα μόνα, άλλωστε, απ' την ακίνητη περιουσία τους που θα μπορούσαν να πουληθούν σχετικά εύκολα, αν και για ένα κομμάτι ψωμί δυστυχώς, ελπίζει να μην το μεταβιβάσουν, σταμάτα πια με το κομμάτι το ψωμί, την είχε αποπάρει προ ημερών για άλλη μια φορά ο Πανάρης, ερείπιο ήταν αυτή η πολυκατοικία, και είχε συμφωνήσει μαζί του, τελευταία όλο και πιο συχνά συμφωνεί μαζί του, και το χαίρεται, το μετόχι, πάντως, από κοινού το αποφάσισαν, και με τη σύμφωνη γνώμη των κοριτσιών, το μετόχι ποτέ, αποκλείεται να το αγγίξουν, όσο για το δώροφο, την πολύτιμη κληρονομιά τους, καλύτερα που δεν το έδωσαν αντιπαροχή, πολύ καλύτερα που είχε πειστώσει ο Πανάρης, πώς το φαντάστηκες δηλαδή, την είχε προγκήξει και την έτσουξε, χαρά σου να μπετονάρεις όλη την περιουσία μας; Και πάλι καλά που συγκατένευσε στο τέλος, πιεσμένος απ' την αδήριτη, όπως λένε, ανάγκη, να το παραχωρήσουν για πενήντα χρόνια σ' εκείνη την εταιρεία που θα το αναπαλαιώνει ως ξενοδοχείο πέντε αστέρων, τους είχε φανεί, μάλιστα, σημάδι θεόσταλτο η δυνατότητα να απαλλαγούν απ' τα έξοδά του και την όλη φροντίδα, χωρίς όμως και να το χάσουν διά παντός. Άλλος άνθρωπος, αγνώριστη, δεν έχει γίνει και η κορούλα της; Γιατί λοιπόν να μην παντρευτεί ή γιατί έστω να μην αποκτήσει ένα δυο παιδιά; Οπότε, έπειτα από πενήντα χρόνια, τα παιδιά αυτά και τα παιδιά τους θα έχουν ένα καλό περιουσιακό στοιχείο!

Πλενόταν κι απορούσε, να γελάσει ή να θυμώσει με την ηλιθιότητα, πώς είναι δυνατόν να νοιάζεται για τα εγγόνια και τα δισέγγονά της! Όσο θυμάται τον πατέρα της στη σιγανή φωτιά τον θυμάται. Πόσο βραβαίνει στη ζωή μας η ακίνητη περιουσία, όχι βέβαια για τους φόρους που οφείλουμε να καταβάλλουμε στο κράτος, αλλά γιατί ποτέ δεν μας αφήνει να νιώσουμε ελεύθεροι, η άτιμη η ιδιοκτησία, η ελεεινή, η τρισάθλια, όλο το αίμα και όλη η χολή γι' αυτή την ιδιοκτησία, και όλη η φρίκη, τον άκουγε να ρητορεύει και την ίδια στιγμή πρόσεχε το επιτιμητικό βλέμμα της μάνας τους πάνω του, καημένη Γιώργη, σαν να 'θελε να του πει, κι όμως γι' αυτή την ελεεινή, όπως τη λες, ιδιοκτησία, έως και εργολάβος έγινες για να υψώσεις πρωτοποριακή πολυκατοικία στη θέση του βομβαρδισμένου πατρικού σου! Αυτό με τους γονιούς της δεν μπόρεσε ποτέ να το αποδεχτεί, προτού καν τη γεννήσουν, την είχαν λες μες στο κεφάλι τους και την παίδευαν, λυπηθείτε με, ήθελε να τους πει, δεν σας αντέχω. Και όμως τους άντεχε και τους κρυφάκουγε και σήκωνε το ένα μετά το άλλο τα βάρη τους.

Ελεονόρα, ήρεμα, επέπληξε τον εαυτό της για άλλη μια φορά μέσα σε λίγη ώρα, μη γίνεσαι άδικη. Κοιτάχτηκε στον καθρέφτη, να βαφτεί ή όχι; Κι αυτοί οι μαύροι κύκλοι στα μάτια; Κανονικά θα 'πρεπε να βαφτεί ως συνήθως. Δεν θα 'θελε όμως να την κοιτάζουν οι γυναίκες υπάλληλοι στην Εφορία και να τη φθονούν. Γιατί να τη φθονούν; Επειδή είναι ωραία ή επειδή είχε την όρεξη πρωί πρωί να μακιγιαριστεί; Ή μήπως επειδή έχει μεγάλη ακίνητη περιουσία; Τι έλεγε και τη δασκάλευε η μάνα της; Όσο πιο διακριτικά, παιδί μου, πιο μετρημένα. Αλλά η μάνα της αυτή ήταν, με τη δική της προσταχτική. Και πρόσεξε με, η μόνιμη παράκλησή της, αρμονικά πάντα με τον εαυτό σου, αν θες να περπατήσεις ίσια, ίσια θα πρέπει και να σκέφτεσαι, εσύ όμως φτυστός ο κλάψας ο πατέρας σου. Μου λες ποιος του 'φταιξε;

Εντάξει, μάνα, σκέφτηκε, αποφασίζοντας να μη βαφτεί, καθώς έπιανε τα ατίθασα, πυκνά, αν και αραιωμένα πια, μαλλιά

της για να τα δέσει πίσω, εντάξει, μάνα, σε είδαμε κι εσένα, ποια ήσουνα κι εσύ. Ποιήματα ήθελες να γράφεις και δεν μπόρεσες;

Μια γυναίκα μαγειρεύει, μια άλλη τινάζει το χαλί, ο γείτονας ακούει Κάρμεν, σε τι κόσμο, Θε μου, σε τι κόσμο, αρχές Ιουνίου 1948. Ο Ξερόγιαννης στη Σαμαριά ξεψυχάει, αλλ' αυτή δεν το ξέρει. Και να το 'ξερε, πάλι τα ίδια. Ποιος νοιάζεται για τη νίκη του χαμένου;

«Μπράβο σου, μάνα» άκουσε τη φωνή της κι ενοχλήθηκε. Θ' αρχίσει τώρα και να παραμιλάει; Του πατέρα σου κόρη, μάνα μου, συνέχισε στα μουγκά, όπως κι εγώ, όσο κι αν λοξοδρόμησα, ήθελα δεν ήθελα, του δικού μου πατέρα κόρη.

Ο δικός της όμως συνήθιζε να την προσφωνεί θυγατέρα. Λίγο περιπαιχτικά, λίγο τρυφερά, να την τιμήσει ήθελε, να αναγνωρίσει τον δυναμισμό και την αποφασιστικότητά της, ή μήπως να την ακυρώσει ή και ακόμη να την υποσκάψει; Σίγουρα πάντως να την κρατήσει σε απόσταση. Λοιπόν, θυγατέρα, τι νέα απ' τον κόσμο; Και την πάγωνε. Χωρίς να την κοιτάζει στα μάτια. Ώσπου με τον καιρό κατάλαβε ότι ίσως και να μην κοίταξε ποτέ κατάματα κανέναν ο πατέρας της, ούτε και το πρόσωπό του, κυρίως, στον καθρέφτη. Κι έπρεπε να πεθάνει για να μπορέσει να τον τοποθετήσει αλλιώς μέσα της. Να προσπαθήσει, αλλά χωρίς να αισθάνεται ότι καταβάλλει καμιάν ιδιαίτερη προσπάθεια, να τον εκτιμήσει. Σ' αυτό, σίγουρα τη βοήθησε και η Βιργινία. Τι ακριβώς της είχε πει; Ότι χάρη, λέει, στον μύθο του παππού της, από τότε που άρχισε να καταγίνεται με τα χαρτιά του, μπόρεσε να φτιάξει τον δικό της μύθο. Και ότι μέσα από τον δικό της μύθο μπόρεσε να συνομιλήσει με την Ιστορία γενικά. Και συνομιλώντας με την Ιστορία γενικά, μπόρεσε να πιάσει επαφή με το παρόν. Το δικό της παρόν. Και μέσα απ' το δικό της παρόν, κέρδισε, επιτέλους, τη σχέση της με τον κόσμο. Έστω και αν της είχαν φανεί όλα αυτά στομφώδεις ρητορείες, κι όπως την άκουγε, της ερχόταν μάλλον να γελάσει, ενώ την ίδια στιγμή αναρωτιόταν μέσα από ποια περάσματα και διαβάσματα, ποιες θεωρίες, οδη-

γήθηκε σ' αυτή την τοποθέτηση, δεν μπόρεσε να μην το παραδεχτεί, σιγά σιγά, όσο περνούσαν οι μήνες και την έβλεπε να ξεπετάει το ένα μετά το άλλο τα μαθήματα στη Σχολή, ότι σίγουρα κάτι σοβαρό της συνέβη και ότι αυτό το σοβαρό κάτι τη βοήθησε, αν μη τι άλλο, να διαχειριστεί αλλιώς τη ζωή της. Αλλά και αυτό το οικονομικίζον διαχειρίζομαι τη ζωή μου, έκφραση επίσης της Βιργινίας, όταν το πρωτάκουσε, και με τη διάθεση πάλι να γελάσει, δυσκολευόταν να το δεχτεί. Μα τι είναι η ζωή μας, πολυκατοικία που θέλει τον διαχειριστή της; Μπορεί. Εφόσον, μια χαρά νέα γυναίκα έγινε ξαφνικά η Βιργινία, ομόρφуне και μέστωσε μ' αυτήν, όπως τη λέει, τη διαχείριση! Και πόσο χάρηκε όταν την είδε να βάφει με φιλάρεσκη προσήλωση τα νύχια των ποδιών της, και μ' ένα μπαμπακάκι ανάμεσα στα δάχτυλα, πώς και τότε τα είχε μάθει όλα αυτά, από ποια κρυφοκοιτάγματα είχε αντλήσει την αρχαία γνώση;

Για πλήρες πρωινό δεν είχε όρεξη, τον καφέ της μόνο στα όρθια, αν έπινε έστω μια πορτοκαλάδα; Ούτε. Να μεταβιβάσουν το συντομότερο τα διαμερίσματα της οδού Σφακιανάκη στα δυο κορίτσια, γι' αυτό δεν πούλησαν, άλλωστε, την πολυκατοικία στη Δημητρακάκη; Για να μπορέσουν να κανονίσουν τις όποιες εκκρεμότητές τους με την εφορία, εφόσον έφτασε η κρίση, η επωδός της εδώ και μήνες, έφτασε για να μείνει, δεν είναι αστείο, θα κρατήσει λοιπόν για τον εαυτό της την επικαρπία σ' ένα διαμέρισμα, σε άλλα τρία ο Πανάρης, μιας και δεν έχει από πουθενά κάποια σύνταξη, αντιδρούσε χλιαρά στην αρχή αυτός με το γνωστό υφάκι του, τις ρώτησες αν το θέλουν; Και γιατί να μην το θέλουν, η απορία της, εφόσον την εφορία τους, όσο να σταθούν κάπως στα πόδια τους, εμείς θα την πληρώνουμε, πού το πρόβλημα; Και θα μπορούμε, αδελφάκι μου, συνεχίζει, αλλά χωρίς να το εννοεί, να πεθάνουμε ήσυχα και καλά, εφόσον τις κόρες μας θα τις έχουμε εξασφαλίσει, το φαντάζεσαι να πεθάνουμε απροετοίμαστοι και να πρέπει να ξεπουλήσουν μετά τα πάντα, προκειμένου να πληρώσουν τον φόρο κληρονομιάς;

Κλειδώνοντας την εξώπορτα, στην τρίτη στροφή του κλειδιού δίστασε, προσπαθούσε να θυμηθεί αν είχε ξεχάσει κάτι, όχι, όλα εντάξει, καθησύχασε τον εαυτό της, αλλά της φάνηκε βύθισμα στην αιωνιότητα εκείνο το ελάχιστο της αναποφασιστικότητας αν θα 'πρεπε να πατήσει το κουμπί του ασανσέρ ή να γυρίσει αμέσως και να ρίξει ακόμη μια ματιά, μήπως δεν είχε κλείσει το θερμοσίφωνο αλλά και μήπως είχε αφήσει τη βρύση του νιπτήρα να στάζει, τι ήταν αυτή η αθόρυβη ροή νερού στ' αυτιά της; Κι έπειτα, όσο περίμενε, προσέχοντας την πολυκαιρισμένη σκόνη στην ένωση του τοίχου με το σοβατεπί, σιγά μην προλαβαίνουν, ή και να έχουν τη διάθεση στο κάτω κάτω, να την προσέξουν τούτη τη σκόνη οι γυναίκες των συνεργείων καθαριότητας, οι σκλάβες της εποχής μας, μάλιστα, οι σκλάβες, επανέλαβε σχεδόν με θυμό μέσα της, ενώ την ίδια στιγμή σκεφτόταν ότι θα 'πρεπε να ασχοληθεί στα σοβαρά μ' εκείνο το τετράδιο της μάνας της που το σέρνει εδώ και μήνες απ' το υποδωμάτιο στην κουζίνα και τανάπαλιν σχεδόν κάθε μέρα, ότι θα 'πρεπε να το διαβάσει επιτέλους με προσοχή κι όχι απλώς να το ξεφυλλίζει επιτροχάδη και μάλιστα με επικριτική διάθεση.

Καλημέρισε στην είσοδο την Ελένη, που έμπαινε ολόλαμπρη με δυο τρεις σακούλες, κάθε πρωί φροντίζει πάντα για τα φώνια της επομένης, γραφείο μετά, αργά το απόγευμα στο σπίτι, μαγειρική και τα λοιπά, και το παιδί της θα διαβάσει και τον εαυτό της θα νοιαστεί, καμία σχέση όμως μ' εκείνο το άσμα, άλλες γενιές τώρα, άλλα ήθη, πανευτυχής η Ελένη, και με τη γυμναστική της και με το κομμωτήριο της, λαμπρή δικηγόρος κι ακόμη πιο λαμπρή σύζυγος και μητέρα, γεια σου, Ελεονόρα μου, όλα καλά; Καλά, και σταυροφιλήθηκαν.

Πόσο αλλάζουν όλα, αλλάζουμε κι εμείς, παρ' ολίγο να χάσει την ισορροπία της στην απότομη κατωφέρεια του πεζοδρομίου, ευτυχώς, έζησε κι είδε τον αδελφό της να γίνεται άλλος άνθρωπος χάρη στην κόρη του, μία ακόμη Βιργινία φτυστή η μάνα τους στο σπίτι, με το αίμα που μιλούσε και με τα σπασμένα της ελ-

ληνικά, ποτέ δεν θα μπορούσε να το φανταστεί ότι αυτό το κορίτσι, που κάποτε είχε φτάσει στο σημείο να αμφισβητήσει αν είναι όντως παιδί του Πανάρη, θα την κέρδιζε τόσο. Μιαν αδελφούλα δεν ήθελε πάντα και η δική της; Τις άκουγε να κάνουν από κοινού σχέδια για το μέλλον, ίδιο μπόι, ίδια κοψιά, στα χρώματα μόνο διέφεραν, ακόμη και το ενδεχόμενο να μείνει οριστικά μαζί τους η Βιρτζίνια δεν το αντιμετώπιζε ως κάτι το εξωπραγματικό, why not; τιτίβιζε, την είχε κατενθουσιάσει η Κρήτη και πιο πολύ τα Χανιά και ιδιαίτερος το μετόχι. Θα μπορούσε ίσως να πείσει και τη μάνα της τη Μάριον να έρθει, γιατί όχι; δυο αποτυχημένους γάμους και μια σχέση αδιέξοδη θα αφήσει πίσω της στο Σικάγο, γιατί όχι; Φαντάσου το, έλεγε μέσα της, να βρεθεί επιτέλους ο αδελφός της με οικογένεια! Και βέβαια, άλλη μια φορά, για να επιβεβαιώσει μέσα της, αλλά χωρίς καμιά ενόχληση, το πόσο, όσο περνούν τα χρόνια, γίνεται κοινότοπη, θυμήθηκε τη *Θεία απ' το Σικάγο* με την αγαπημένη της Γεωργία Βασιλειάδου, νά όμως που την έριξε και πάλι η *σβουρίτσα* της σε άλλη κατωφέρεια, ευτυχώς το γλίτωσε και τώρα το διάστρεμμα, απ' τα δικά της μόνο σάλτα δεν μπόρεσε να γλιτώσει, γιατί απ' το μπαλκόνι του Ορέστη Μακρή βρέθηκε σ' ένα άλλο φαράγγι, σαν σπασμένη, λέει, στάμνα εκεί, σαν σπασμένη στάμνα το σώμα του.

Παρατεταμένο και τούτο το καλοκαιράκι, νοεμβριανό, ωραία μέρα και η σημερινή, είχαν δεν είχαν της το κόλλησαν ο αδελφός της και η κόρη της, *Τι ωραία που περνάμε στα Χανιά*, από τον πάτο της Σαμαριάς στον δρόμο τώρα για την Εφορία, σταυροφιλήθηκε με την αεικίνητη Ελένη, τα είπε πάλι με τη μακαρίτισσα τη μάνα της, τα είπε και με τον μακαρίτη, τον κλαψιάρη, τον πατέρα της, θα συναντηθεί και με τον αδελφό της, καλά, λοιπόν, όλα καλά. Και θυμήθηκε τη δασκάλα της στο πιάνο, την αγαπημένη της δεσποινίδα Λελέ, τον τελευταίο καιρό όλο και πιο συχνά τη θυμάται. Σε όλα τα μαθητικά της χρόνια, Χριστούγεννα, χωρίς απογευματινή επίσκεψη στο χαρωπό σαλόνι με το δέντρο φωτισμένο και με τις αμέτρητες κούκλες της δεσποινίδος Λε-

λέ, όρθιες, καθιστές, η μια δίπλα στην άλλη, με τα παχουλά χερράκια τους λυγισμένα στον αγκώνα και απλωμένα, σαν να σε υποδέχονται ή και να σε προσκαλούν γελαστές να τις πάρεις αγκαλιά, ξανθές, μελαχρινές, καστανές, με τα καπέλα τους, τα σκουφιά, τις γούνες τους, κουκλίτσες-μωρά, κουκλίτσες-νήπια, κουκλίτσες-λολίτες, κουκλίτσες-αραπίνες, και με τον Μπαχ και με τα κάλαντα και με τα ποιήματα, Χριστούγεννα δεν θα μπορούσαν να έρθουν. Και μόνο, σκέφτηκε, τον Άκη, τον θλιβερό αυτόχειρα, ποτέ δεν θα μπορέσει να τον θυμηθεί αυθόρμητα, πρώτα θα θυμηθεί όλους τους άλλους, και ο Άκης; θα σκεφτεί μετά, σαν ένοχη, αλλά και μ' εκείνη τη βαθιά, σωματική σχεδόν, δυσφορία, κι ας πέρασαν τόσα χρόνια, ο άντρας της ο Άκης; Και γιατί; θα αντιδρούσε αμέσως, γιατί θα 'πρεπε να τον θυμάται; Καημένη μου, κατσάδιασε τρίτη φορά απ' το πρωί τον εαυτό της, να κουκουλώνεις μόνο κάτω απ' το χαλί είσαι ικανή, ήθελες να ξεκινήσεις με κέφι την ημέρα σου κι ας βολόδερνες πάλι στον ύπνο σου στο φαράγγι, καλά θα κάνεις να ενδιαφερθείς πιο συστηματικά με τα καθημερινά, τις τόσες εκκρεμότητες, θα βγεις στη σύνταξη ή όχι; και το εφάπαξ σου; Την κρίση, καημένη μου, δεν θα την πληρώσουν μόνον οι φτωχοί, θα την πληρώσουν και κάποιοι σαν κι ελόγου σας, και κανείς δεν θα σας λυπηθεί. Και γιατί στο κάτω κάτω να σας λυπηθεί; Αλίμονο στους ανέργους, και το ξέρεις. Αλίμονο στους μισθωτούς, στους χαμηλοσυνταξιούχους, στους μετανάστες. Κι αυτό το ξέρεις. Τι άλλο;

Από τη μια κατωφέρεια του πεζοδρομίου στην ακόλουθη ανωφέρεια, μα τι έπαθες σήμερα; Με το κεφάλι κάτω, κυρία μου, πρόσεχε, αλλιώς δεν το γλιτώνεις το διάστρεμμα. Σταμάτησε στο περίπτερο για ανασύνταξη, τράβηξαν το βλέμμα της οι μεγάλοι τίτλοι στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων. Τι έγινε πάλι; Καλημέρισε τον περιπτερά, στις μαύρες του αυτός, μαζί με την εφημερίδα της αγόρασε και τσίχλες. Κοντοστάθηκε στη γωνία, γλυκάθηκε με το κουφετάκι. Μα είναι δυνατόν; Ο προτεσταντικός πουριτανισμός, σκέφτηκε, στη Μέκκα της μελωμένης διαφθοράς! Κι

ωστόσο οι δικοί μας λαοπρόβλητοι θα μοχθούν για το μέλλον της Ελλάδας. Η μια μετά την άλλη οι αστοχίες, αλφαδιασμένα ένα ένα και τα φέματα που θα τα βαφτίζουν όλα σχέδια διάσωσης. Όσες φορές κι αν προσπάθησε τον τελευταίο καιρό να θυμηθεί τότε ακριβώς συμπαραλιάστηκαν τα φρένα, κι άρχισαν όλοι, πρωί βράδυ, να μιλάνε για την κρίση και για την ύφεση, ζαλίζεται και τα παρατάει. Τι ακριβώς είχε εκφωνήσει τότε ο Παπανδρέου απ' το Καστελόριζο; Άκουγε την επομένη στο Νοσοκομείο τους συναδέλφους, ο καθένας τα δικά του, έχασες, καλαμπούριζαν, ο Γιωργάκης σήκωσε τα μανίκια για τη σωτηρία της Ελλάδας, και πίσω του το γραφικό Καστελόριζο, το τέλειο σποτάκι για τον τουρισμό μας! Ένας μόνο, ο ωριλά Παύλος, δεν ξέρετε τι σημαίνει ΔΝΤ, σχολίασε, γι' αυτό χασκογελάτε. Τότε κοντά, της είχε δώσει η Βιργινία να διαβάσει ένα μυθιστόρημα, δεν θυμάται ούτε το όνομα του συγγραφέα ούτε τον τίτλο του βιβλίου, κάτι με έρημο μόνο, αν και η ταραχή που της είχε προκαλέσει την ακολουθούσε για μέρες. Και τι θα μπορούσε να σημαίνει, σκέφτεται τώρα, ότι είχε επιλέξει ο Παπανδρέου το Καστελόριζο για το ιστορικό διάγγελμά του; Ήθελε μήπως να συνομιλήσει με το πνεύμα του παππού του; Πριν από πόσα χρόνια επέμενε ο Τζόνσον, παρομοιάζοντας Ελλάδα και Κύπρο με φύλλους, να δώσουμε αυτό το νησάκι στην Τουρκία; Θυμάται πολύ καλά τις συζητήσεις στο σπίτι. Το πόσο είχε γίνει έξαλλος ο πατέρας της.

Αυτό, να ξεχνάει τα πρόσφατα, να μην μπορεί να συγκρατήσει ονόματα, αλλά να θυμάται τα παμπάλαια, λες και ήταν χθες, όπως λέει και το προπολεμικό τραγούδι, θα 'πρεπε ίσως να την απασχολήσει. Ένωσε τη δόνηση του κινητού στην τσάντα της. Από χθες αποξεχασμένο εκεί. Sms απ' τη Μαριαννή, να τη ρωτήσει αν ισχύει η προγραμματισμένη συνάντησή τους για σήμερα το απόγευμα. Και δεν αποκλείεται, έμμεσα, να 'θελε απλώς να της υπενθυμίσει το ραντεβού τους. Καλημέρισμα-φατσούλα και απ' τη Βιργινία. Κάτι σαν μαύρη ταραχή την έζωσε. Και η ζωή που μας κουνάει το μαντιλάκι. Δεν ήρθε κι ένα απόγευμα που να

μη γίνει βράδυ, και όνειρο σημαίνει να έρθει κι ένα απόγευμα που να μη γίνει βράδυ. Τι είναι πιο θλιβερό, αναρωτήθηκε, τα ματαιωμένα σου όνειρα ή τα όνειρα που πραγματώθηκαν; Και; Είκοσι πέντε πάλι οι νεκροί στη Λωρίδα της Γάζας. Σκέψου το, πατρίδα σου να είναι μια λωρίδα στο έλεος αεροπορικών επιδρομών!

Περνώντας έξω απ' το Ιστορικό Αρχείο, σκέφτηκε πάλι, όπως κάθε φορά, τον πατέρα της. Και πάντα μ' εκείνο το ύπουλο φυτό, το αραχνάκι, στον προθάλαμο του σπιτιού, και πάντα με τη γυναίκα του σπιτιού, την κυρα-Λένη τους απ' το χωριό Σάσαλο, να το νοιάζεται.

Άλλο Παπάγος, άλλο Πλαστήρας

(Αναστασία Πετράκη-Αποστολάκη)

ΜΕΤΑΞΥ ΥΠΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΠΝΙΟΥ, ανοίχτηκε έπειτα μπροστά της μια χαράδρα, μικρή χαράδρα, μα πώς τη λένε στα Σφακιά; τάφο-κο τη λένε, αυτό με το μυαλό της που δεν ησυχάζει, ακόμη και στον ύπνο της, πώς να το εξηγήσει, αδύνατον, πόσα χαντάκια τής ανοίγει το μυαλό της, αδύνατον να θυμηθεί τι απέγινε κι εκείνο το μαύρο σακάκι που είχε κάποτε, μπορεί και πριν από είκοσι πέντε χρόνια, με την αρρενωπή ραφή, το καλό της το σακάκι που το φορούσε συνήθως με την γκριζωπή μακριά κλος φούστα, η φούστα κρέμεται ακόμη στην ντουλάπα, κάτι τη δένει, την πονάει, κάτι τη φουρκίζει μ' αυτήν τη φούστα, μισοκοιμισμένη, ακούει έξω τη δεκοχτούρα στη δεσπολιά, τόσες και τόσες οι ιστορίες για τη λυπημένη δεκοχτούρα, το στοργικό περιστέρας, αλλά εκείνο το σακάκι της το μαύρο με τις λεπτές, κάθετες γκρι ρίγες, το καλό της το σακάκι, τι να απέγινε; Θυμήθηκε και το πορτοκαλί φουστάνι με τ' άσπρα τριαντάφυλλα και τ' άλλο, το βιολετί λινό, και το καφετί βαμβακερό πουκάμισο με τ' άσπρα λουλουδάκια και τ' άλλο το γαλαζωπό από οργαντίνα κι εκείνο το κεραμιδί το ζέρσεϊ και τ' άλλο και τ' άλλο, κι όπως είχε αρχίσει να απαριθμεί τα δοσμένα αλλά αλησμόνητα, θα πρέπει σίγουρα να την ξαναπήρε ο ύπνος. Και θα πρέπει κάτι σχετικό να ονειρεύτηκε. Διότι μόλις ξύπνησε, άνοιξε τη δίφυλλη ντουλάπα κι έχωσε μέσα το κεφάλι. Με την αίσθηση του χαμένου

που δεν ξανακερδίζεται. Και του λησμονημένου που έγινε κόμπος. Και του περασμένου που σβήστηκε.

Κάτι φάχνεις αξημέρωτα, τι φάχνεις; Κάτι σε πείραξε, κάτι σε χάλασε, εδώ και μήνες κάτι σε τριγυρίζει. Άκουσε το καζανάκι στο μπάνιο, ώρα εφτά και μισή, ο Ιδομενέας! Πάνε εκείνα τα χρόνια που δεν είχες τίποτα και τα είχες όλα και τα ονειρευόσουν όλα και τα ήθελες. Το μόνο που θα 'θελε τώρα, μ' αυτό το τώρα να την κυκλώνει, τότε με μουδιάσματα σκοτεινά, τότε με τσιμπήματα επίμονα, να μιλήσει εκ βαθέων μαζί του, να του πει, επιτέλους, ευθέως τη γνώμη της, ότι προτιμότερο, πολύ προτιμότερο, να έκανε το στρατιωτικό του, να άφηγε πίσω του αυτή την εκκρεμότητα, αλλά τι να του πει, εφόσον το ξέρει ότι θα κάνει και πάλι του κεφαλιού του, εσύ ξέρεις, Ιδομενέα μου, κι ας μην τους αντέχει πια τους ελιγμούς της, όπως καταλαβαίνεις, Ιδομενέα μου, φοβάμαι μόνο μήπως στο μεταξύ αυξήσουν τη θητεία, και τέλος πάντων, δικό σου το θέμα, Ιδομενέα μου, έχεις όλο τον χρόνο μπροστά σου, υγεία μόνο και καλή διάθεση, σε παρακαλώ, θέλεις να συνεχίσεις τις σπουδές σου, συνέχισε, θέλεις να κάνεις τα χαρτιά σου και να επιδιώξεις το πέρασμά σου στη Μέση Εκπαίδευση, προσπάθησε, θέλεις να μείνεις στο μαγαζί, μείνε, θέλεις να φύγεις; φύγε. Αλλά εγώ θα σε συμβούλευα να μείνεις, το μαγαζί θα το παλέψω εγώ, σ' το υπόσχομαι, θα ανανεώσω το εμπόρευμα, κι ας ήταν δύσκολο το φετινό καλοκαίρι, έφυγαν αλλά θα ξανάρθουν οι τουρίστες, γλυκύτατοι Γερμανοί συνταξιούχοι, λαλίστατοι Ιταλοί, το αναμνηστικό τους θα το πάρουνε, ένα δωράκι, κι άλλο ένα δωράκι, να δεις, θα ανανεώσω το εμπόρευμα, θα βάλω και κοσμήματα, θα βάλω και υφαντά, ακόμη και αφεψήματα θα βάλω, τα φημισμένα θεραπευτικά, την Κρήτη όλη, και βότσαλα του Λιβυκού και κοχύλια, ανάρπαστα θα γίνουνε, δουλειά, Ιδομενέα, δουλειά, μη μας τρομοκρατήσουνε, αυτό θέλουνε, να σηκώσουμε τα χέρια ψηλά, αλλά εμείς θ' αντέξουμε, γι' αυτό σου λέω, μίλα μου, δώσε μου κι εσύ καμιάν ιδέα, δεν σου ζητώ να χάνεις τον χρόνο σου στο μα-

γαζί, εσύ, σε συμβουλεύω, αφοσιωμένος στο διδακτορικό σου, να αντιμετωπίζεις όσο πιο ζεστά μπορείς την επιστήμη σου, μόνον έτσι θα φτάσεις στη δική σου κορυφή, κι όποιος φτάνει στη δική του κορυφή δεν χάνεται, βλέπει μετά από ψηλά τον κόσμο και τον απολαμβάνει, και τι παράξενο, πολλές φορές μ' έχει απασχολήσει, όσο πιο ψηλά ανεβαίνει κανείς με την αξία του, τόσο πιο ταπεινός γίνεται, τόσο και πιο βαθιά καταλαβαίνει τη μηδαμινότητά του, αυτό θα πει για μένα μορφωμένος, σωστός άνθρωπος, να μη νοιάζεται μόνο για πάρτη του, να νιώθει και τον γείτονά του, τον φίλο του, να είναι καταδεχτικός, να υπολογίζει τον πόνο και τον κόπο του διπλανού του, γι' αυτό σου λέω, εσύ προσηλωμένος στην επιστήμη σου, αλλά να μου μιλάς, να μου δίνεις και ιδέες για το μαγαζί, κολλήσαμε στα ίδια και στα ίδια, σκοπεύω να περιορίσουμε τα δερμάτινα, παλιά ήταν αλλιώς, ήταν και ο πατέρας σου, πράος και γλυκομίλητος, δε λέω, μα και ψημένος, κανενός δεν χάριζε, μιλούσε απταιστώσ τη γλώσσα τους αυτός, πίνανε και τις τσικουδιές τους και σουζά οι προμηθευτές μετά, σήμερα εγώ, που όλα αλλάξανε, κλαίνε και οι ταμπάκηδες τη μοίρα τους, με ποιους να μιλήσω;

Της έλεγε η Λένα, έναν χρόνο είχε να τη δει κι έπεσε πάνω της προχθές, καλέ, τι κούκλος ο γιος σου, με τη θυγατέρα της Κριαρά αγκαλιά, παρ' ολίγο να μην τον γνωρίσω, και τι ευγενικός, σηκώθηκε και με χαιρέτησε, τα είπαμε και λίγο, απίστευτο, στη Γερμανία μετανάστης, στο '60 θα γυρίσουμε; Ένας ιστορικός τι μέλλον έχει στη Γερμανία, στο Βερολίνο, λέει, έχει φίλους εκεί, γνωστούς, κάτι θα βρει, έχεις μιλήσει καθόλου μαζί του;

Άπλυτη ακόμη στην κουζίνα, συγχισμένη, «Πώς κι έτσι» τον ρώτησε, «τόσο πρωινός;».

«Κι εσύ; απ' τ' άγρια χαράματα τι έφαχνες στην ντουλάπα;»

Πλαγίως, το έχει αυτό το πλάγιο, το χαλαρό, το ασαφές, ο γιος της, για να της πει ότι αυτή τον ξύπνησε, αλλά καλύτερα, συνέχισε χαμογελαστός, έχει πολλή δουλειά, σε δέκα μέρες το

πολύ πρέπει να παραδώσει το πρώτο κεφάλαιο της διατριβής του, μίλησε ήδη με την επιβλέπουσα.

Την έτρωγε να τον ρωτήσει τι ήθελε τότε κι έλεγε όλες αυτές τις κουταμάρες περί ξενιτεμού στη Λένα, έπρεπε να τη δεις πώς έπαιζε το μάτι της, πώς με κοίταζε, απ' την κορφή ίσαμε τα νύχια, μ' εγκρίνεις δε μ' εγκρίνεις, βρομιάρια, αλλά κρατήθηκα, τώρα που αποφάσισε να ρίξει και τον άβουλο τον αδερφό της στην πολιτική αρένα, πέρα δώθε, μα τι θέλει, παράγοντα θέλει να τον κάνει; Κι εντάξει, ας τον κάνει, στο στόμα της μόνο δεν θέλω να μας πιάνει, μου λες πώς σου 'ρθε, πλάκα μου κάνεις, μετανάστης στη Γερμανία! Δεν πρόλαβε.

«Είδα κι εκείνη τη γνωστή σου, την πάλαι ποτέ τρελοπασόκα, μαζί δεν ήσαστε κάποτε; Και όρμησε πάνω μου, σίφουνας, σου λέω, τσιμπήματα στο μάγουλο, πόσο ομόρφυνα, πόσο μέστωσα, φεύγω, της είπα, έτσι μου 'ρθε, μετανάστης στην Αυστραλία!»

«Όχι Γερμανία;»

«Τι Γερμανία, τι Αυστραλία, σου τα πρόφτασε;»

Και γελάσανε.

Μέσα της όμως πονούσε, τον κοίταξε στα μάτια, θυμήθηκε τη μακαρίτισσα τη σκύλα τη μάνα της, με τη μεζούρα περασμένη στον λαιμό, με τις καρφίτσες μονίμως στα χείλη, κάθε ύφασμα, έλεγε, θέλει το δικό του καρίκωμα, κάθε καρίκωμα θέλει τη δική του βελόνα, κάθε βελόνα τη δική της κλωστή, κάθε κλωστή θέλει απαραίτητως τον δικό της κόμπο.

«Η ξενιτιά είναι μισεμός, Ιδομενέα, και ξενιτεύομαι θα πει μισεύω, μισός εδώ, μισός εκεί, χωρίς πατρίδα, και η Αυστραλία είναι άλλο ημισφαίριο, Ιδομενέα» άρχισε να του λέει εμπνευσμένα, απολαμβάνοντας τον οίστρο της, «για δες, η Αντωνία και η Δήμητρα και η συνονόματη της μάνας μου η Χρυσούλα χάθηκαν επί Καραμανλή κι αυτές, κόσμος και λαός, παιδί μου, απελπισμένη η φτωχολογιά, δράματα, πίκρα και ανέχεια, να μη σε θέλει ο τόπος σου, να σ' αποδιώχνει, φίσκα τα τρένα τότε, καραβιές ολάκερες που διασκορπίζονταν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντος

απ' την ανάγκη και μόνο της επιβίωσης, αυτό, να μην πεθάνουν απ' την πείνα, αυτό, να σ' αποδιώχνει η πατρίδα σου, και χάθηκαν οι εξαδέλφες μου σε πόλεις άγνωστες της Αυστραλίας, μια κάρτα μόνο αραιά και πού, είμαστε καλά, το αυτό επιθυμούμε και δι' υμάς, τι με κοιτάς; Έτσι τα μαθαίναμε τότε εμείς τα ελληνικά, με το ημάς και το υμάς, και χάθηκαν για πάντα οι αγαπημένες μου εξαδέλφες στην άλλη άκρη του πλανήτη, πού χρήματα για ένα ταξιδάκι αναφυχής, ούτε λόγος για επιστροφή, Αναστασία μου, έγραφε πρόπερσι η Αντωνία, από φάμπρικα σε φάμπρικα, αλλά παράπονο δεν έχω, χόρτασα ψωμί, και τα παιδιά μου σπούδασα και τα ταχτοποίησα, και με τον άντρα μου καλά, δόξα τω Θεώ, οι κακομοίρες όμως οι αδερφές μου, η Δήμητρα και η Χρυσούλα, σαν να μη φτάνανε τα άλλα βάσανα, πέσανε και σε αχρείους, χωρίσανε κακήν κακώς, με τρία παιδιά η καθεμιά εις την ξένην! Δες τώρα και τις άλλες δυο εξαδέλφες μου, την Αντιγόνη και την Ντίνα, στη Γερμανία εργάτριες, βάσανα και αυτές, η μία χήρα και η άλλη ζωντοχήρα, αλλά με το τρένο ίσαμε τον Πειραιά και από κει με το φεριμπότ στη Σούδα, ξενιτευτήκανε, δουλέψανε σκληρά, πονέσανε, επιστρέψανε όμως και με τη σύνταξή τους σήμερα στον τόπο τους. Διότι η Γερμανία, κι ας είναι κέρατο, κι ας είναι ξένος τόπος, είναι στην ίδια ήπειρο μ' εμάς, γι' αυτό να μην το ξαναπείς, άλλο η Γερμανία, Ιδομενέα, και άλλο η Αυστραλία, άλλο ο Παπάγος και άλλο ο Πλαστήρας, αυτό ήταν το παράπονο και της γιαγιάς σου της Χρυσούλας, επειδή αδύνατον ο παππούς σου να το καταλάβει, ούτε και ο πατέρας σου το κατάλαβε ποτέ, αλλά μπορεί και να το 'χε καταλάβει και να μην ήθελε από σκέτη ξεροκεφαλιά να το παρδεχτεί, πολλά μπορεί».

«Εντάξει, ηρέμησε» και την αγχάλιασε, «ας αλλάξουμε θέμα».

«Όλα καλά, εγώ στο μαγαζί, εσύ με τις σπουδές σου, πόσο ανακουφίστηκα» κι έφερε το χέρι στο στήθος, θα 'θελε ίσως να τον ρωτήσει αν τρέχει ή δεν τρέχει κάτι με την κόρη της Κριαρά, αλλά προτίμησε να κάνει την ανήξερη, δεν ήταν, πάντως, μόνο η

Λένα που της το πρόφτασε, ήταν και η Φανούλα, μακάρι, Αναστασία μου, χεράκι τούς είδα στον Κήπο κι ύστερα να κοντοστέκονται και να ταΐζουν τ' αγριμάκια, ερωτευμένοι, σου λέω, πιτσούνια, ταιριαστό ζευγαράκι, αν και παραείναι ψηλή η καημένη, κρίμα να μην έχει πάρει τη χάρη της μάνας της, και τι πειράζει, χίλιες φορές προτιμότερη απ' τη θυγατέρα του Σκούρα, αυτός, και να μου το θυμάσαι, φιρί φιρί το πάει να καταλήξει στη φυλακή ή στην αυτοχειρία απ' τα χρέη του!

Τη ρώτησε αν τον θέλει κάτι για σήμερα.

«Σήμερα όχι, αύριο, αν μπορούσες... θα μ' ευκόλυνες, έχω να πεταχτώ και στην τράπεζα, εκτός κι αν πας εσύ, τι προτιμάς;»

«Ως αύριο βλέπουμε».

Τον κοίταξε με διάθεση να τον κρατήσει λίγο ακόμη στην κουζίνα: «Θα 'θελα να μιλήσουμε και λίγο, πώς τη βλέπεις κι εσύ την κατάσταση;».

«Άντε πάλι, τα είπαμε, δεν τα είπαμε;»

«Ναι, βρε παιδί μου, αλλά χάος... Έξω απ' την Ευρώπη δεν έχουμε ζωή, έχουμε;»

«Λες να μας σηκώσουνε με κάνα γερανό και να μας πάνε προς Αφρική μεριά;»

«Τον έξυπνο μου κάνεις; Έξω απ' την Ευρωπαϊκή Ένωση πώς θα τα βγάλουμε πέρα, επιστροφή στη δραχμή σημαίνει χάος...»

«Τότε τι με ρωτάς; Αν δεν μπορείς να καταλάβεις τα κόλπα τους, τι περιμένεις από μένα; να σε καθησυχάσω; Και τι ξέρω εγώ; Χάος... αρχέγονο, θεϊκό στοιχείο» αστειεύτηκε, κι αμέσως σοβάρηψε, «αν θέλουμε να ξεφύγουμε πραγματικά απ' το χάος, όπως το εννοείς εσύ και οι λοιποί μυαλωμένοι, οφείλουμε ν' αποκοπούμε πάραυτα, ψυχικά τουλάχιστον, απ' όλους αυτούς που το προκάλεσαν... γιατί, αν ήταν να φοβάται τόσο ο άνθρωπος το άγνωστο, το αδοκίμαστο, το άλλο, ακόμα θα ζούσαμε στις σπηλιές να ζωγραφίζουμε θηράματα!».

«Εντάξει, μια κουβέντα είπα, κατά βάθος συμφωνώ μαζί σου, εσύ όμως δεν έζησες, δεν ξέρεις τι σημαίνει...»

«Άντε πάλι, δεν ξέρω τι; Για τη φτώχεια; Για την ανεργία;»
«Ιδομενέα, άλλο η φτώχεια και άλλο η χρεοκοπία...»

«Κι ύστερα μου λες να μην τρομοκρατηθούμε... Ποιος δουλεύει
ποιον;»

(Ιδομενέας Αποστολάκης)

Πρόσεξε ότι το μάτι της είχε πάλι αγριέψει, τη λυπήθηκε, δεν θα της έκανε όμως τη χάρη να συνεχίσει την κουβέντα μαζί της, με την κούπα τον καφέ στο χέρι την άφησε να πει μόνη τον δικό της, πετώντας της κι ένα καταπραϊντικό, έλα τώρα, δεν θα το λύσουμε εμείς το πρόβλημα! Αλλά ποιο πρόβλημα; Χάννος δεν είναι, να τον ντύσει το συντομότερο στο χακί, αυτό θέλει, για να κλείσει και αυτή την εκκρεμότητα στη ζωή της, να κλείνει μόνο, να ταπώνει, μια ζωή αυτό έκανε, τα ίδια δεν του 'λεγε τις προ- άλλες και η κολλητή της η Φανή, μα γιατί, βρε πουλάκι μου, δεν το αποφασίζεις, να το βγάλεις από πάνω σου το ρημάδι το στρατιωτικό, θα μιλήσουμε και στον Μανούσο, ας λένε πως δεν του περνάει, του περνάει, ανερχόμενος είναι, κάτι θα κάνει, μετά τη βασική εκπαίδευση σίγουρα θα σε φέρουμε στα Χανιά, μη σε νοιάζει, άσ' το σ' εμένα, να του πιπιλίζει κι αυτή το μυαλό, το φερέφωνο της μάνας του, καλή και άγια και η μάνα του, εκνευριστικά όμως προβλέψιμη, κι αν σ' ό,τι και να της λέει, πάντα με το ναι και με το χαμόγελο, όσο και να τον συγκινεί καμιά φορά, δεν γελιέται, ξέρει πολύ καλά τις στροφές του μυαλού της και τους υπολογισμούς, μ' αυτόν τον τρόπο, πιστεύει, θα μπορούσε να εξασφαλίσει στο διηνεκές την επιρροή της πάνω του.

Ψάξε, του είχε πει ο πατέρας του έναν μήνα πριν απ' τον θάνατό του, στο υπόγειο, σε μια νάλιον σακούλα χωμένη σ' ένα παλιό κόκκινο κιλίμι στο μεγάλο μπαούλο, σου έχω εκεί τις σκέψεις μου, έβλεπα τότε τον Μανούσακα που όλο καταγινόταν με το γράψιμο στην Αίγινα, ήθελα να δώσω κι εγώ ένα νόημα στον αγώνα μου, αγωνίστηκα κι εγώ, Ιδομενέα, τι κατάφερα, τι δεν

κατάφερα, είχα αρχίσει κι εγώ να γράφω, είχα κι ένα βιβλιαράκι με Δημοτικά Τραγούδια και το διάβαζα, διάβαζα τότε και τα Ελληνικά Παραμύθια του λαογράφου Μέγα, ένας άλλος σύντροφος ήθελε να διαβάσει και να φωτίσει μαρξιστικά τον αρχαίο Πλάτωνα, εγώ τα βαριόμουν αυτά, και τα μαρξιστικά και τα φιλοσοφικά, τα παραμύθια μόνο με τραβούσανε, γι' αυτό, σου λέω, κάνε μου τη χάρη, εσύ που έχεις όλα τα εφόδια, φάξε τα χαρτιά μου, αν δεν τα 'χουνε αλέσει οι ποντικοί στην αποθηκούλα, μετά το Τείχος, ήσουν μικρός εσύ, τι είχες καταλάβει; μπορεί και τίποτα, αργότερα, βέβαια, διάβασες τόσα και τόσα, άσε και τις ταινίες στο σινεμά, τα δίκτυα κατασκοπείας, τις περιπέτειες με τους γοητευτικούς αστέρες του Χόλλυγουντ, τι έρωτες, τι δράματα, τι σκοτεινιά, όμως εγώ, μετά την πτώση του Τείχους, εκείνο τον Νοέμβριο του 1989, κάτω απ' τη δεσπολιά μας ανακούρκουδα, και μ' είχε αποκάμει τ' άρωμά της, να κλαίω και να μη χορταίνω στο κηπάκι μας, ώσπου μια βδομάδα αργότερα, επειδή έπρεπε να πάρω πάλι τη ζωή μου, άρχισα να τα γράφω απ' την αρχή και να τα ξαναγράφω όλα, να τα καθαρογράφω, είχα και το τετραδιάκι του πλυσταριού, όπως το έλεγα, το είχα αφήσει αυτό παλιά ενθύμιο στη μάνα μου, και το κράτησε φυλαγμένο στην κούτα με το στεφάνι της μαζί με μια παλιά φωτογραφία μου δίπλα στα εικονίσματα, έχω ακόμη ολόθερμο το βλέμμα της την ώρα του αποχαιρετισμού, τα χεράκια της που σπαρταρίσανε για λίγο πάνω μου, δεν την ξανάδα από τότε, κι άρχισα, μετά την πτώση του Τείχους, μ' εσένα στο μυαλό μου να τα καθαρογράφω όλα, κρυφά από τη μάνα σου, κι ας μ' είχε στην αρχή θαυμάσει, μετά την καταλάβαινα πως μ' είχε βαρεθεί, δεν ήμουν πια ο βαρυποινίτης, ο αντάρτης, ο αγωνιστής, σιγά σιγά, την έβλεπα πως είχε αρχίσει να με παίρνει στο φιλό. Εμένα και τον αγώνα μου. Το 1949, όταν αυτή γεννιότανε, εγώ, στα είκοσι τρία μου, έπαιρνα τον δρόμο για τη φυλακή, και πώς να το περιμένει τότε ο πατέρας της, ο καθοδηγητής μου ο Ευτύχης, ότι θα μ' έκανε τριάντα χρόνια αργότερα γαμπρό του; Πώς θα μπορούσε

να το φανταστεί, καθώς με κοίταζε στο δικαστήριο πίσω από άλλους, φορώντας κι ένα αστείο καπελάκι, μεταμφιεσμένος, τάχα μου, μην τον αναγνωρίσουνε, ο αγέλαστος της παρέας, ο Ευτύχης, ότι η γυναίκα του, που κοιλοπονούσε εκείνη τη μέρα, κοιλοπονούσε τη δική μου γυναίκα, τη μάνα σου;

Και μην αναρωτηθείς τι ήθελα εγώ, έπειτα από τόσα χρόνια, να ρίξω τη ματιά μου σε μια γυναίκα είκοσι τρία χρόνια μικρότερή μου. Αν συζητούσαμε, δεν θα 'ξερα τι να σου πω. Δεν ήταν πάντως ούτε τα νιάτα ούτε και η δροσιά της, ποια δροσιά; που με τραβήξανε. Το παράπονο μόνο στο βλέμμα της. Ποτέ δεν μου 'πε το παραμικρό για την προηγούμενη ζωή της, αλλά την καταλάβαινα, μια μαραμένη, πληγωμένη τριαντάρα ήταν, κι αν έχω κάτι να καμαρώνω για τον γάμο μας είναι ότι στα χέρια μου μπουμπουκίασε και άνθισε. Την πρόσεξα πολύ, και την αγάπησα πολύ τη μάνα σου, Ιδομενέα. Και να με συμπαθάς, αν τα διαβάσεις ποτέ όλα τούτα, θα τα διαβάσεις όταν εγώ θα έχω φύγει, και να με συμπαθάς, που όσα θα διαβάσεις θα είναι η γυμνή, πικρή μου αλήθεια, χωρίς προσχήματα και λιβανίσματα, κι ας είσαι άγουρος ακόμη, σαν να μιλώ σε σύντροφο απευθύνομαι σ' εσένα, άντρας προς άντρα, χωρίς φτιασίδια, χωρίς την επιφύλαξη μην πέσω τάχα μου στα μάτια σου και στην εκτίμησή σου, κι ας είμαι και πατέρας σου, σε καλώ, και σε προκαλώ, να με κρίνεις.

Άκουσε βιαστικές τις γόβες της στο μωσαϊκό, τώρα θα την ακούσει να του φωνάζει κι ένα στακάτο *Πάω, τα λέμε*. Αμέσως κι αυτός στην κουζίνα για μια δεύτερη κούπα καφέ.

Τι θα κάνει αύριο, μεθαύριο. Αλλά κυρίως τι θα κάνει σήμερα το απόγευμα, ακόμη κι ένα μπάνιο θα μπορούσε να κάνει στη γωνίτσα του στην άμμο, και φούντωσε προς στιγμήν ο θυμός του πώς και γιατί, αν και μεγαλωμένος δίπλα στη θάλασσα, δεν είχε γίνει χειμερινός κολυμβητής, εσύ πού κάνεις το μπάνιο σου; εγώ εδώ, στη Νέα Χώρα, στη γωνίτσα μου, εδώ που έκανε το μπάνιο του και ο πατέρας μου πριν από εβδομήντα χρόνια, τότε που ήταν ολομόναχη η θάλασσα εδώ με τις καβουρομάνες της, χωρίς

ομπρέλες και ξαπλώστρες και φαθάκια, εδώ στη γειτονιά μου, με τα φουγάρα της ΑΒΕΑ απέναντι, διακόσια μέτρα απ' το σπίτι μου, το σπιτάκι μας, λες κι έπρεπε να τη μειώσει που εκείνη κολυμπάει σε παραλίες του Ακρωτηρίου, αλλά εγώ θα ήθελα να συναντηθώ μαζί σου και σήμερα το απόγευμα, να σε ακούω πάλι να μου λες για την καθολική προγιαγιά της μάνας σου, τη Γαλλίδα Βιρζινί, και για την άλλη, τη θρυλική Αϊσέ Καούρη, την Τουρκοκρητικιά προγιαγιά σου, να μου λες, που βαφτίστηκε χριστιανή για το χατίρι του αγαπημένου της δικηγόρου, του προπάππου σου, και για τον Εαμίτη παππού σου γιατρό Γιώργη Κριαρά, τον νονό μου, να μου λες, καλά κρατεί, Βιργινία μου, το λίμπρο ντ' όρο στο κεφάλι σου, και για τη μελαμψή καλλονή παιδίατρο, την αεικίνητη μάνα σου, να μου λες, που προσπαθεί με την αξιοπρέπειά της και με το κεφάλι ψηλά η μητέρα σου να τα βγάλει πέρα, και η δική μου, ξέρεις, η μοδίστρα, έχει κεφάλι, και η δική μου για το δικό της κεφάλι αγωνίζεται, να τα βγάλει κι αυτή πέρα με το κεφάλι ψηλά, υπήρξε εποχή που τα κόβανε τα κεφάλια, υπάρχει, ξέρεις, και συνέχεια, η Ιστορία, ευτυχώς, δεν σταματάει με του παππού σου τα βαθυστόχαστα!

Θα ήθελα να ταξιδέψουμε, του έγραψε χθες αντί για καληνύχτα, να περπατήσουμε αγκαλιά στην οδό Καλλιδρομίου, να σου μιλήσω, να σου δείξω τα λημέρια μου από τότε, την πολυκατοικία που έμενε η συγγραφέας Γαλάτεια Σαράντη, η κυρία Γαλάτεια, και στο Λονδίνο θα ήθελα, νότια, απ' τη μιαν ως την άλλη άκρη το ποτάμι, και να βλέπουμε απέναντι τον τρούλο του Αγίου Παύλου, να βλέπουμε το Somerset House, ήμουν μικρή τότε, αλλά θυμάμαι τη διαδρομή με τον πατέρα μου, τότε με σήκωνε στους ώμους, τότε με ανάγκαζε η μάνα μου να περπατήσω, λυπήσου τον, έχει και τη μέση του, Ιούλιος δροσερός, απ' τη μια γέφυρα στην άλλη, κατά μήκος του ποταμού, οι γλάροι, τα καραβάκια, και πριν από λίγο μου είχε φανεί στον Υπόγειο, άκουγα που έλεγε η μάνα μου, ότι ένωσα πίσω μου ασθμαίνουσα την Άγκαθα Κρίστι, τα νερά θολά, οι ακτές με τα σκουπιδάκια και ο ουρανός γκρι-

ζογάλανος, να κλάψω, να μην κλάψω, έλεγε η μάνα μου, από χαρά, άλλοι με κοντομάνικα, άλλοι με καμπαρντίνες, νά και το παγωτό χωνάκι στην είσοδο του Globe Theatre, νά και η μάνα μου στο φέρετρο, έλεγε η μάνα μου, νά το ένα, νά το άλλο, και θα καπνίσουμε, Ιδομενέα, το τσιγάρο μας ακουμπισμένοι στο τοιγάκι κοιτάζοντας στην αντίπερα όχθη, ποιος τη φοβάται, κανείς δεν τη φοβάται πια τη Βιρτζίνια Γουλφ, έχεις διαβάσει την Κυρία Νταλλογουέη; Στενόμακρο πρόσωπο σαν μπιζέλι, ιδανική οικοδέσποινα η κυρία Νταλλογουέη, θα στέκεται πάντα στην κορυφή μιας σκάλας, όχι πια η νεαρή Κλαρίσα που υπήρξε, η κυρία μόνο Ρίτσαρντ Νταλλογουέη, φαντασιώσεις και ματαιοδοξίες που μας πάνε πότε εδώ, πότε εκεί, συναισθήματα που δεν έχουν διάρκεια, εγώ όμως σε αγαπώ, πόσο σε αγαπώ, Ιδομενέα, σε αγαπώ, σε αγαπώ!

Και ξαφνιάστηκε, όταν το μόνο που σκεφτόταν για ώρα, διαβάζοντας την *καληνύχτα* της αγαπημένης του Βιργινίας, ήταν ένα περιποιημένο: Άι χέσου, Βιργινία, άι χέσου.

Στάθηκε λίγο στο παράθυρο και κοίταζε βουρκωμένος την αιθαλή δεσπολιά. Ταξιδεύεις για να γυρίσεις στο σπίτι ή μήπως ταξιδεύεις για να απομακρυνθείς απ' το σπίτι; Ταξιδεύεις γιατί ο τόπος σου σε καλεί ή γιατί ο τόπος σου σε αποδιώχνει; Ταξιδεύεις προς τα έξω ή ταξιδεύεις προς τα μέσα; Από νησί σε νησί ή από τραύμα σε τραύμα; Ταξίδι προς το άγνωστο ή ταξίδι προς το οικείο χωρίς έναν τόπο δικό σου; Πουτάνας γιε, είπε ο ένας, θα 'μουν πουτάνας γιος αν ήμουν αδερφός σου, απάντησε ο άλλος, και όρμησαν να σκοτωθούν! Του 'σταξε έξω απ' την κούπα ο καφές, αναζήτησε με το βλέμμα το ροζ βετέξ για να μαζέψει τα καφετιά σχήματα στον πάγκο, τι είναι εκείνο, κάτι της φυσικής σίγουρα, που αναγκάζει το καφετί υγρό να μην απλωθεί περισσότερο στον πάγκο, επιβάλλοντάς του να πάρει τούτο και όχι ένα άλλο σχήμα, και ιδού η φόρμα και το περιεχόμενο που βολεύεται μέσα στη φόρμα του, όπως βολεύτηκε και ο χυμένος καφές σ' αυτές τις δυο στάμπες, αρκεί όμως ένα πέρασμα με το ροζ βετέξ και πάνε οι στάμπες, το περιεχόμενο, πάει και η φόρμα! Τι αδι-

κία με τις δεσπολιές, σκέφτηκε. Ποιος τις επαίνεσε ποτέ για το άρωμα του ανθού τους; Ποιος είδε τον ανθό τους; Ανθίζουν και καρπίζουν και δεν τις παίρνει κανείς είδηση. Αυτό, λοιπόν, το άρωμα της δεσπολιάς, η ανάμνηση από φθινόπωρο σε φθινόπωρο, ίσως να ήταν που τον τράβηξε στη Βιργινία. Θα συναντιόνταν μάλλον και σήμερα, αργά το βράδυ, για ένα ποτό. Αρκεί να του τηλεφωνούσε και να μην ήταν κουρασμένη. Πότε να πιάνονται χεράκι, πότε να πλησιάζονται για ένα φιλί, να τη μυρίζει, πικραμύγδαλο, να στρίβει έπειτα το τσιγάρο τους, σε θέλω, με θέλεις, αλλά και για τους αντικρουόμενους οικονομολόγους να τα λένε, πού κρύβονταν, πίσω από ποιες δημόσιες θεσούλες, το 1999, το 2001, το 2004, το 2008, οι πολυθεσίτες οικονομολόγοι; Κι αν, σκέφτηκε, αρχίσω να φαντάζομαι ότι απευθύνομαι στη Βιργινία, βάζοντας σε μια τάξη τις σημειώσεις του πατέρα μου; Γιατί διαστάζω; Γιατί δυσφορώ;

Αμέσως πάλι, με σφιγμένα σαγόνια, μπροστά στην οθόνη του λάπτοπ.

Βιργινία,

Είχες εσύ τον παππού σου, είχα όμως κι εγώ τον πατέρα μου. Όχι με σημειώσεις ιατρικού τύπου δυσανάγνωστες, και αναδρομικά επιμελημένα ημερολόγια, τετράδια πολυτελή και αποκόμματα από παλιές εφημερίδες, εγώ τον είχα με μουντζούρες, επίμονα ψηφία σε φτηνά τετραδιάκια, με λεκέδες, μπορεί από καφέ χυμένο, αλλά μπορεί και από μύξα ή από δάκρυα, μπορεί και από ιδρώτα. Δεν τόλμησα ποτέ να τον ρωτήσω, τι κάνατε εκεί, πατέρα, τόσα χρόνια, πώς πορευόσαστε, άντρες με άντρες, κάθε Λαμπρή και κάθε Αύγουστο, άγιοι με αγίους, ήρωες με ήρωες, αυνανιζόσαστε κρυφά ή φανερά, ή μήπως δεν αυνανιζόσαστε, κι αν δεν αυνανιζόσαστε, πώς ζούσατε, για τα όνειρά σας θα 'θελα να μου πεις, για τους έρωτές σας, είχατε σώμα με ανάγκες ή μήπως δεν είχατε, πεινούσατε, διψούσατε, καυλώνατε, κι ας γράψατε τόσα και τόσα για τον αγώνα σας και για την πεντακάθαρη

αισιοδοξία σας, τις διαμάχες, τις μικρότητες, τα ξεμαλλιάσματα των καθοδηγητών σας, κανένας σας δεν έγραφε για τις σωματικές ανάγκες του, τη μοναξιά στη φυλακή, την ανισότητα, τη βία ανάμεσά σας, αλλά, πατέρα μου, με τα κιτρινωμένα τετραδιάκια σε μια σακούλα σουπερμάρκετ, τίποτα δεν μπόρεσα να σε ρωτήσω, όχι από φόβο, από σεβασμό.

Δεν είχες μόνο εσύ τον παππού σου, Βιργινία, είχα κι εγώ τον πατέρα μου.

Για σένα υποδύθηκα και καθαρόγραφα:

Κοιμήθηκα παιδί και ξύπνησα άντρας

Άσε, σύντροφε, μην παιδεύεσαι τζάμπα...

Κι ας είχαμε κατασκάσει που δεν αφήσανε να παρελάσει πανηγυρικά μαζί με τους άλλους, Μάιο του 1945, το ηρωικό 14ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ στους δρόμους της πόλης. Νέοι ήμαστε, σε κατάσταση μόνιμης αισιοδοξίας. Με τη χαρά να κεντάει μέσα μας. Με τα τραγούδια μας, με τα καλαμπούρια μας. Και με την πείνα μας. Ψημένοι στον αγώνα Επονίτες.

Στα ύψη και η υπερηφάνεια μας για τον Κόκκινο Στρατό. Μέσα σε λίγες μόνο βδομάδες είχαν καταφέρει πριν από χρόνια οι γερμανικές ορδές να καταλάβουν όλη την Ευρώπη, αλλά η Σοβιετική Ένωση, η μεγάλη πατρίδα, δίνοντας, χάρη στο σοσιαλιστικό σύστημά της, στον ρωσικό λαό τη δυνατότητα να ζήσει ελεύθερα και να αγωνιστεί για την ελευθερία του, αναδείχτηκε όχι μόνο σε νικήτρια, παρά έφτασε κι ως την καρδιά του κτήνους, το Βερολίνο, νικηφόρος σήμερα ο Κόκκινος Στρατός της κι ακόμη πιο πέρα, κι είχε αρχίσει τώρα να ελευθερώνει τη μια μετά την άλλη όλες τις υποδουλωμένες χώρες της Ευρώπης.

Ούτε καν μου περνούσε απ' το μυαλό ότι εμείς εδώ είμαστε

οι νικημένοι. Κι ας είχαν στην Ελλάδα παραδώσει με τη συμφωνία της Βάρκιζας τα όπλα, στην Κρήτη εμείς κανένα όπλο δεν είχαμε παραδώσει. Ο αγώνας δεν τέλειωσε, μας έλεγε ο Ευτύχης, ο καθοδηγητής μας, κι εμείς, όλη η ομάδα, δεν είχαμε κανέναν λόγο να μην τον πιστέψουμε. Περιμέναμε και τους Ρώσους να μας βοηθήσουν, αν φτάναμε στην ανάγκη. Πάνε πια εκείνα τα χρόνια που ζούσαν σκλάβοι οι λαοί. Έρχονταν όμως και στιγμές που δίχως να το θέλω συννέφιαζα. Κάτι δεν μου κολλούσε, πολλά με πείραζαν, ένα μπερδεμένο κουβάρι στο μυαλό μου.

Δεν έβλεπες πια ούτε έναν Γερμανό στην πόλη. Μόνο ο εγγλέζικος καπνός στον αέρα. Αν είχες μύτη. Αλλιώς, ούτε και τους Εγγλέζους τούς έβλεπες. Ακούγαμε μόνο ότι αυτοί κάνουνε ακόμη το κουμάντο. Κι εφόσον δεν μπορούμε να τους ρίξουμε τους ραδιούργους στη θάλασσα, ας έχουμε, τουλάχιστον, τον νου μας, τα μάτια μας ανοιχτά.

Στο αρχοντικό του δημοκράτη Π. δούλευε η αδερφή της μάνας μου, η θεια μου η Παρασκευή, καλή γυναίκα, άξια, όλες τις οικονομίες της, μιας και δεν είχε τύχη, όπως έλεγε, σ' εμένα τον κατατρεγμένο θα τις αφήσει έπειτα από χρόνια, αλλά τώρα βρισκόμαστε στον Αύγουστο του 1945, τα τζιτζίκια κρυμμένα, σ' έξαλλη κατάσταση, κι εγώ είχα αναλάβει να προμηθεύω τον παρालή αφεντικό της, κύριο Π., με τον «Ρίζο» μας. Πολύ τον εκτιμούσε ο Π. τον διευθυντή της εφημερίδας μας, τον Καραγιώργη, και πολύ τον ευχαριστούσε να διαβάξει τα άρθρα του. Τι μυαλό, έλεγε, τι μυαλό, και τι κρίμα να μην είναι από τη δική μας τη μεριά, τέτοια μυαλά έχει ανάγκη η Δημοκρατία για να προκόψει, να δει μιαν άσπρη μέρα και ο λαός! Τον άκουγα και χαμάρωνα μέσα μου. Τα διάβαζα κι εγώ τότε τα άρθρα του Καραγιώργη, κι έστυβα μετά το μυαλό μου, γιατί δυσκολεύομουν να τα καταλάβω εντελώς όλα που έγραφε.

Τότε κοντά, αλλά μπορεί κι αργότερα, μαθεύτηκε ότι ο καπετάν Ποδιάς απ' το Ηράκλειο, και οι δικοί μας, Γιώργης Σπανουδάκης, καπετάν Χειμώνα ή και Σπανουδογιώργη τον φωνά-

ζαμε, και Γιάννης Μπαντουράκης, ο Μπαντουρόγιαννης, όπως τον λέγαμε, που είχαν και οι τρεις τους πολεμήσει τους Γερμανούς και είχαν διακριθεί σε μάχες και σε συμπλοκές, επειδή καταζητούνταν τώρα απ' τις Αρχές, λες κι ήταν τίποτα συνεργάτες ή δωσίλογοι, είχαν φύγει απ' το νησί με εντολή του Κόμματος και κρύβονταν στην Αθήνα. Χρόνια μετά θα μάθαινα ότι τον Ποδιά ειδικά τον είχε εξορίσει ο σεβάσμιος μπαρμπα-Στέλιος που είχε κάνει τα καπάκια με τον Μπαντουβά. Να τα σκέφτεται κανείς και να ζαλίζεται. Τα όσα είχαν δεχτεί να υπογράψουν οι δικοί μας στη Βάρκιζα. Ότι αμνηστία, λέει, δικαιούνταν μόνον όσοι αγωνιστές δεν βαρύνονταν με ποινικά αδικήματα. Πόσο δύσκολο όμως ήταν τότε, αν και αγωνιστή, να σε χαρακτηρίσουν εγκληματία του Ποινικού Δικαίου; Κι εμείς;

Πώς και γιατί είχαμε αρχίσει πάλι, λες και δεν είχε τελειώσει η γερμανική κατοχή, να κινούμαστε ο ένας μετά τον άλλο στα κρυφά; Ήθελα να ρωτήσω, αλλά δεν είχα το θάρρος. Ακόμη δεν βγήκε αυτός από τ' αυγό και μας κάνει ερωτήσεις; Ειλικρινά όμως μ' έτρωγε. Διότι είχα φτάσει να το θεωρώ παθητική από μεριάς μας παραβίαση της Βάρκιζας.

Εφόσον το Κόμμα μας ήταν νόμιμο, εφόσον επίσημη γραμμή του Κόμματός μας ήταν το ομαλό πέρασμα στη δημοκρατία και την ειρηνική ζωή, γιατί εμείς έπρεπε να κρυβόμαστε πίσω από δεκάδες επιτροπές και υποεπιτροπές; Γιατί δεν είχαμε γραφεία; Γιατί ο «Ρίζος» μας στα Χανιά κυκλοφορούσε το πιο πολύ από χέρι σε χέρι; Γιατί δεν βγαίναμε στους δρόμους να τον διαλαλήσουμε; Δεν ήταν έτσι σαν να θέταμε οι ίδιοι τη δράση μας εκτός νόμου; Φούντωνα και αγρίευα μέσα μου, έπειτα αρνάκι του Θεού, δεν μου περνούσε απ' το μυαλό να έχω φανερά άλλη γνώμη απ' τη γραμμή που μας κατέβαζε ο καθοδηγητής μας ο Ευτύχης. Εμένα όμως το αίμα μου χοχλάκιζε. Ήμουν ερωτευμένος και με μια συντρόφισσα, τη Χαρίκλεια.

Κεφαλές αδιαμφισβήτητες τότε στο νησί ήταν οι Ηρακλειώτες Μήτσος Βλαντάς και ο μπαρμπα-Στέλιος Παπαδομιχελάκης. Κι

αν είχα φτάσει να παίρνω καμιά φορά ανάποδες, μπορεί και να 'τανε μόνο γιατί έπρεπε διαρκώς να προσέχω, να μην εκδηλώνομαι. Πότε για τον καθαρισμό της πόλης έπρεπε να τρέχω με την ομάδα μου, πότε για κείνα τα χασισόδεντρα που έπρεπε να ξεριζώσουμε, χριστιανόπουλα μας θέλανε, προσκοπάκια, για το καλό της κοινωνίας. Αυτά με δασκάλευε ο Ευτύχης, παρουσία και του Χαρίλαου, στο ταβερνάκι που τα πίναμε με καμιά μαριδούλα συνοδεία και τηγανητές πατάτες.

Ζουμερό και ροδαλό το φρούτο απέξω, έλεγε και με κοίταζε με νόημα ο Χαρίλαος, πρόσεχε, ασυγκράτητη ψηλέ, έτσι με φωνάζανε, πρόσεχε να μαθαίνεις, το κουκούτσι του όμως είναι σκληρό. Διότι το κουκούτσι είναι ο σπόρος για το αύριο. Όσο για τον Ευτύχη, τις πιο πολλές φορές στυφός, οχτώ χρόνια μεγαλύτερός μου, από παιδιά γνωριζόμασταν, στον ίδιο δρόμο τα σπίτια μας, οι πατεράδες μας από το ίδιο χωριό, αυτός μ' είχε μύσει στην ιδέα του κομμουνισμού, έτσι το λέγαμε τότε, μύση, το 'νιωθα όμως ότι μ' εκτιμάει και με υπολογίζει, κι ας μη μου το 'δειχνε, μπορεί και μόνο, για να μην πάρουν τα μυαλά μου αέρα.

Οδεύαμε τότε προς το 7ο Συνέδριο. Τετρακόσιες χιλιάδες άκουγα πως αριθμούσαν τα μέλη του Κόμματος. Καημός μου να γινόμουν κι εγώ μέλος. Είχα δει μια ζωγραφιά σ' ένα καφενείο και μου 'χε εντυπωθεί. Ουρανός ασυνέφιαστος, ησυχία στην πλάση, το ποταμάκι ήρεμο, η όχθη με χορταράκια, και στο βάθος, σ' ένα αρχοντικό πέτρινο, στο μπαλκόνι με τα κολονάκια, μία ξανθομαλλούσα που έπαιζε το μαντολίνο της. Αν και καμιά σχέση δεν θα μπορούσε να έχει αυτή η εικόνα με το μέλλον μας, που το φανταζόμουν μακρύ, πλατύ και ανηφορικό, με αγώνες και δυσκολίες, δεν ξέρω πώς, άθελά μου και επίμονα, στην κορφή αυτής της ανηφόρας, σαν έπαθλο, ξεπρόβαλλε πάντα τούτη η ακίνητη εικόνα και μ' εκνεύριζε.

Έτρεχαν εδώ κι εκεί στα χωριά οι καθοδηγητές. Κάθε περιοχή, τρία, τέσσερα ή και παραπάνω χωριά μαζί, είχε και την αρχίδα της, την οργάνωσή της δηλαδή. Κι έπρεπε να γίνουν συνελεύσεις

για να εκλέξουν αντιπροσώπους. Οι επιτροπές έθεταν για συζήτηση τον εξηλεκτρισμό, τις συγκοινωνίες, την ύδρευση και την άρδευση στα χωριά τους, ότι αυτοί με την εθελοντική δουλειά και την προσφορά τους θα τα κατάφερναν να ανορθώσουν τον τόπο.

Τόση σιγουριά είχαν. Και γιατί να μην έχουν; Κι ως ήξεραν πως οι βασιλόφρονες με τους Εγγλέζους παραμόνευαν. Αποφασίστηκε να καταλάβουν οι αγρότες απ' τα χωριά Κάστελος, Δράμια, Φλακή και Πάτημα το πλούσιο μοναστηριακό τσιφλίκι που βρίσκεται ανάμεσά τους. Εκατό χιλιάδες οκάδες λάδι και εκατό χιλιάδες οκάδες στάρι ήταν το έσοδό τους που το μοιράστηκαν μεταξύ τους την επόμενη και τη μεθεπόμενη χρονιά. Αλλά τρίτη χρονιά δεν υπήρξε. Διότι πήραμε εν τω μεταξύ την κατρακύλα. Αφαιρέθηκε η γη από τους αγρότες και δόθηκε σε τραμπούκους εθνικόφρονες. Αλλά μην προτρέχω.

Βρισκόμαστε ακόμη στην πρώτη ελεύθερη επέτειο της ίδρυσης του ΕΑΜ.

Ξέρεις τι γινόταν τότε; Μόλις μας έβλεπαν οι χωροφύλακες να μοιράζουμε προκηρύξεις ή να γράφουμε συνθήματα στους τοίχους, επειδή αυτοί έπρεπε να σέβονται τον νόμο που μας προστάτευε και δεν είχαν καμιά εξουσία να μας συλλάβουν, ειδοποιούσαν κάτι ρεμάλια, του σκοινιού και του παλουκιού κάτι υποκείμενα, τους λέγαμε, θυμάμαι, και γιουρούκια, κάτι ελεεινά, αξιοθρήνητα άτομα, σαν τον Αγαθάγγελο Βαϊδάκη, και μας ορμούσαν. Να το παρουσιάσουν δηλαδή εμφύλια διαμάχη. Ότι αγανακτούν με τα συνθήματά μας οι φιλήσυχοι, οι εθνικόφρονες πολίτες.

Κι εδώ, αυτό θέλω να σου το τονίσω, αν εμείς είχαμε την κομματική άδεια, δυστυχώς όμως δεν την είχαμε, αν όμως είχαμε το ελεύθερο να μην τους χαριζόμαστε, αυτοί μετά θα λούφαζαν. Κάτι θρασύδειλα ανθρωπάκια ήτανε, να κόφουνε κανένα μισθούλακι θέλανε, να χωθούνε σαν πατριώτες σε καμιά υπηρεσία του δήμου ή της νομαρχίας. Κι όταν, μια φορά, ένας δεξιός, σοβαρός άνθρωπος, δεν άντεξε και ρώτησε ενοχλημένος τον Γύπαρη, τι στο καλό, χάθηκαν οι σωστοί πατριώτες να επανδρώσουν τη χω-

ροφυλακή, τι τα θέλεις δίπλα σου τούτα τα αποβράσματα να μας εκθέτουνε, αυτός του απάντησε ότι ίσα ίσα μ' αυτά τα αποβράσματα θα κάνει όπως πρέπει τη δουλειά του, και τον μάλωσε, λένε, μη μιλάς εσύ, κακομοίρη μου, γιατί ετούτα τα αποβράσματα για σένα και για τα συμφέροντά σου δουλεύουνε για μια μπουκιά ψωμί, μην τους περιφρονείς τους υπηρέτες σου!

Εκεί κοντά με τον εορτασμό, μαζεύτηκαν για την προσυνεδριακή συνδιάσκεψη της Οργάνωσης Περιοχής Κρήτης. Παρόντες όλοι οι υψηλόβαθμοι. Τους κοίταζα έναν έναν με δέος, αλλά πιο πολύ τον πανύψηλο, αριστοκρατικό, μπορώ να πω, Μιλτιάδη Πορφυρογένη του κεντρικού Πολιτικού Γραφείου, που ήταν και αυτός παρών.

Άρχισε πρώτος ο Μήτσος Βλαντάς να βγάζει λόγο.

Σκοινί κορδόνι, απ' την κατοχή ως την απελευθέρωση, γενική ανασκόπηση. Κι αφού μας παραζάλισε, άρχισε έπειτα να μιλάει για τα λάθη. Ότι εμείς με τα λάθη μας είχαμε προκαλέσει την επέμβαση των Βρετανών, παραχωρώντας την εξουσία στους πράκτορες του βασιλιά και στους δωσίλογους.

Θα 'μουν ψεύτης, αν δεν παραδεχόμουν ότι τον σεβόμουν τότε πολύ. Μ' εκείνο το στεγνό χαμόγελό του, τι κάνει τώρα, με κατσαδιάζει, με απορρίπτει; ποτέ δεν ήξερα ακριβώς. Τον άκουγα όμως πάντα με προσοχή. Έτσι κι εκείνη την ημέρα που αγόρευε ακούραστος, κρεμασμένος κι εγώ απ' τα χείλη του να μαθαίνω, έριχνα, ταυτόχρονα, και καμιά ματιά στους άλλους, να καταλάβω αν συμφωνούν ή όχι. Με κατεβασμένα κεφάλια οι περισσότεροι.

Πέρασε μετά ο Βλαντάς απ' την κριτική στην αυτοκριτική. Ότι έχει και αυτός τις ευθύνες του για το αιματοκύλισμα τον περασμένο Γενάρη στο Ρέθυμνο, διότι, όταν έκανε έκκληση η Οργάνωση εκεί για βοήθεια, δεν επενέβη, ως όφειλε, παρά τους άφησε στην τύχη τους, αβοήθητους, και τους μακέλεψαν οι γυπαράιοι. Κι έτσι, ωφελήθηκαν ακόμη πιο πολύ οι Εγγλέζοι, αποθρασύνθηκαν και οι ακραίοι βασιλόφρονες.

Παίρνει, σαν ήρθε η ώρα του, τον λόγο ο δεύτερος γραμμα-

τέας, ο Παπαδομιχελάκης. Κι αρχίζει να παραπονιέται ότι αν και ο γεροντότερος, αν και ο αρχαιότερος στο Κόμμα, εξ ου και μπάρμπας, αν και διανοούμενος πρώτης γραμμής, παρέμενε δεύτερος τη τάξει στο νησί, συνεισηγητή τον είχε πριν από λίγο αποκαλέσει ο συχωριανός του ο Βλαντάς. Του ρίξαν οι άλλοι κάτι ματιές. Παραξενεύτηκα κι εγώ με τη μουρμούρα του. Μα τι ήθελε;

Έπειτα πήραν τον λόγο, ο ένας μετά τον άλλο, οι αντιπρόσωποι. Με τα δικά του ο καθένας, μακριά όμως από παράπονα, λάθη, κριτικές και αυτοκριτικές, τι γίνεται από δω και μπρος τους έκαιγε. Ότι δεν πρέπει να αναπαυόμαστε, ότι η μαύρη αντίδραση караδοκεί.

Τελευταίος πήρε τον λόγο ένας Ρεθεμιώτης, όπως έμαθα, Γιάννης Μανούσακας με τ' όνομα. Και μου έκανε εντύπωση. Ενώ το θέμα του, όπως εξήγησε, ήταν αν πρέπει να συμβιβαστούμε με τη Δεξιά ή αν έχουμε χρέος να αντισταθούμε, άρχισε να ρητορεύει για την Ακροναυπλία και τους ακροναυπλιώτες!

Εγώ, μπορεί και λόγω ηλικίας, αμάν, σκέφτηκα, θα μας ζαλίσει κι ελόγου του, σαν τον Βλαντά, με τα περασμένα. Τώρα τι γίνεται; Αλλά για το τώρα ισχυριζόταν πως μιλάει κι αυτός. Κι άρχισε να μας λέει ότι η ρίζα των λαθών του Κόμματος βρίσκεται εκεί, στην Ακροναυπλία. Διότι όταν οι Γερμανοί έμπαιναν πια στην Πελοπόννησο, διαλυμένος όπως ήταν ο κρατικός μηχανισμός, παραλυμένος, βρέθηκαν εκεί εξακόσιες δύο φυχές, στελέχη όλοι, έγκλειστοι του μεταξικού φασισμού σ' εκείνο το φρούριο, την Ακροναυπλία, χωρίς λουκέτο. Οι πιο πολλοί φρουροί είχαν φύγει για τα χωριά και τα σπίτια τους. Αλλά και οι λίγοι που είχαν απομείνει τους πρότειναν να φύγουν. Η Καθοδήγηση όμως τους ήθελε εκεί όλους κλεισμένους, να μείνουν εκεί φυλακισμένοι και να παραδοθούν στους Γερμανούς. Κι έτσι, εξακόσια δύο φημένα στελέχη θα έμεναν παγιδευμένα στην πιο κρίσιμη στιγμή για τη χώρα. Τόσα χρόνια είχαν χρειαστεί, όσα κι ένα δέντρο, για να φτιαχτούν τέτοιοι αγωνιστές και ποιο το αποτέλεσμα; Τριακόσιοι από μας, συνέχιζε λάβρος ο Μανούσακας τη λογαρίνα

του, χαθήκαμε, άλλοι εκτελεσμένοι απ' τους Γερμανούς, άλλοι εξοντωμένοι απ' την πείνα, κι εμείς οι αποδέλοιποι, σακατεμένοι οι περισσότεροι απ' τις κακουχίες και τα βασανιστήρια, όταν λευτερωθήκαμε, δυο χρόνια αργότερα, αν μπορούσε να μετρηθεί, θα βλέπαμε πως είχαμε χάσει τη μισή, ίσως και παραπάνω, απ' τη σωματική και την πνευματική μας ικανότητα.

Πρόσεξα ότι ο Πορφυρογένης είχε πιάσει μολύβι και σημείωνε.

Και μου λέτε ποιους ωφέλησε, ύψωσε τη βροντερή έτσι κι αλλιώς φωνή του ο Μανούσακας, αυτή η απόφαση της Καθοδήγησης; Που αν είχαμε όλοι τότε πάρει τον δρόμο για τις ιδιαίτερες πατρίδες μας, αμέσως μετά την κατάληψη της χώρας, θα είχε αρχίσει το αντάρτικο, αμέσως θα είχε οργανωθεί η αντίσταση και θα είχαμε αποφύγει τα λάθη, διότι θα είχαμε καθοδήγηση ικανή να αποφύγει τα τόσα λάθη.

Τέλειωσε κάποια στιγμή κι έπεσε νεκρική σιγή.

Όπου ακούγεται η φωνή ενός άλλου διαπρεπούς συντρόφου, του γιατρού Μανώλη Σιγανού: Εν ονόματι του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού ζητώ τον λόγο.

Και τον είχε. Τι μας είπε; Εκ των υστέρων μόνο το κατάλαβα.

Ήθελε εξάπαντος ο Σιγανός, καθ' όλα σεβασμιος κι αυτός, να υπερασπίσει την ακροναυπλιώτικη Καθοδήγηση, μιας και τα μέλη που την αποτελούσαν τότε ήταν τα ίδια που αποτελούσαν και την Καθοδήγηση του σήμερα. Πρώτος και καλύτερος, ένας ονόματι Μπαρτζιώτας, που έλυνε κι έδενε τώρα σαν «Φάνης» στα κεντρικά του Κόμματος. Ότι είχε, λείει, πληροφορηθεί η ηγεσία πως οι Εγγλέζοι που υποχωρούσαν απ' το Ναύπλιο θα τους πετσόκοβαν όλους μέσα στην πόλη, αν δραπέτευαν.

Πήρε το μάτι μου ότι ο Στέλιος Παπαδομιχελάκης επικρότησε, αλλά στα μουγκά, τη διορθωτική παρέμβαση του Σιγανού. Ο Μανούσακας δεν θέλησε να δευτερολογήσει. Όλοι οι άλλοι παρέμεναν σιωπηλοί, αλλά το 'νωθα πως έκλιναν πιο πολύ με την άποψη του Μανούσακα. Και γιατί να μην κλίνουν; Εφόσον και αυτοί, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν δραπετευθεί απ' τα ξε-

ρόνησα που είχαν τότε βρεθεί, ο Βλαντάς και ο Κοντοκώτσος, για παράδειγμα, απ' τη Γαύδο, ο Πορφυρογένης με τη γυναίκα του τη Φούλα Χατζηδάκη απ' τη Μήλο, ο Μαριακάκης και ο Βιτσαξάκης μαζί με τον Μανουσάκη, τον θρυλικό Γαλάνη, και άλλους έξι, απ' τη Φολέγανδρο, ακόμη και ο Παπαδομιχελάκης, έστω και καθυστερημένα, το 'χε σκάσει κι αυτός με μερικούς άλλους αγωνιστές απ' τον Αϊ-Στράτη.

Έφτασαν καμιά φορά προς το τέλος της συνδιάσκεψης. Εκτός απ' την εκλογή του καθοδηγητικού οργάνου της Περιοχής Κρήτης, έπρεπε τώρα να εκλέξουν και αντιπροσώπους για το επικείμενο συνέδριο του Κόμματος στην Αθήνα. Τις προτάσεις τις είχε κάνει, όπως έπρεπε, η Καθοδήγηση, μιας και μπορούσε όμως ο κάθε αντιπρόσωπος να προτείνει και όποιον άλλο θεωρούσε ικανό, σηκώθηκε ένας και πρότεινε τον Ηρακλειώτη Μικρασιάτη Θεόδωρη Παπάζογλου. Ζήτησε αμέσως τον λόγο ο Βλαντάς για να πει ότι ο Παπάζογλου δεν μπορούσε να θέσει υποψηφιότητα και να εκλεγεί, επειδή είναι τιμωρημένος για ηθικό ζήτημα, και ότι είχε φτάσει ως εδώ εκλεγμένος απ' την κομματική βάση.

Και τι είναι η κομματική βάση, είπε θιγμένος ο Παπάζογλου, ο επονομαζόμενος και Πάγκαλος, όταν του 'δωσαν τον λόγο, το άπαν δεν είναι η κομματική βάση; Και συνέχισε: Είμαι μέλος του Κόμματος, νόμιμα εκλεγμένος αντιπρόσωπος σύμφωνα με το καταστατικό, με το δικαίωμα να εκλέγω και να εκλέγομαι. Δεν γνωρίζω να είμαι τιμωρημένος απ' το Κόμμα για ηθικό ζήτημα, στην Ήπειρο γνώρισα μια συντρόφισσα, και τώρα ζητάω, όπως κι εκείνη, να μας επιτρέψει το Κόμμα να παντρευτούμε. Κοίταξε έναν έναν τους συντρόφους του Προεδρείου, το βλέμμα του καρφώθηκε στον Παπαδομιχελάκη. Εδώ βλέπω αυτόν που έκανε σε βάρος μου αυτό το αδίκημα και τον βλέπω σε υψηλή θέση. Διαμαρτυρήθηκε ο Παπαδομιχελάκης, πήρε αμέσως τον λόγο για να τα μπαλώσει, άσε, σύντροφε, τον έκοψε πικραμένος ο Παπάζογλου, μην παιδεύεσαι τζάμπα... Κι αρχίσανε όλοι να ξεροκαταπίνουνε.

Απ' το πρωί, κι είχε βραδιάσει, μπαινόβγαινα για τους καφέ-

δες και τη μαλοτήρα. Στην πόρτα της σαλοτραπεζαρίας έστεκα και παραλάβαινα τον δίσκο απ' τη θεία μου, τους σέρβιρα με σέβας, ύστερα αποτραβιόμουν κοντά στο παράθυρο, να βλέπω έξω την κίνηση. Μου είχε αναθέσει ο Βλαντάς, κρυφά απ' όλους, αν παρατηρήσω κάτι ύποπτο, να τον ειδοποιήσω.

Κοίταζα τον Παπάζογλου και τον λυτόμουν, αλλά μου περνούσε και η σκέψη ότι μπορεί κι έτσι να 'πρεπε. Δεν γίνεται, βέβαια, καθέννας μας να κάνει του κεφαλιού του. Να δίνει λαβή στον ιδεολογικό και ταξικό αντίπαλο πως είμαστε ανήθικοι, πως δεν σεβόμαστε την οικογένεια και τους νόμους που διέπουν την κοινωνία. Δεν μας κατηγορούσε και ο Γύπαρης ότι εμείς οι εαμβούλγαροι πρεσβεύουμε την ελευθερογαμία; Διότι αυτό που εγώ είχα καταλάβει ήταν πως ο Παπάζογλου την είχε φέρει μαζί του απ' την Ήπειρο τη γυναίκα και ότι ζούσανε τώρα αστεφάνωτοι στο Ηράκλειο. Αλλά και πάλι, δεν μπορούσα να το δεχτώ. Τι δηλαδή; όταν εγώ παντρευόμουν με το καλό τη Χαρίκλεια, θα 'πρεπε να ζητήσω την άδεια του Κόμματος; Και όμως αυτό θα 'πρεπε. Πολύ αργότερα μόνο το κατάλαβα. Ο κάθε καθοδηγητής είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω σου. Εκείνα τα χρόνια μπορούσες να πάθεις το χειρότερο κακό, ακόμη και τη ζωή σου μπορούσες να χάσεις, απ' τον ανώτερό σου στο Κόμμα και να μη βρεθεί ούτε ένας σύντροφος να σου δώσει δίκιο. Έτσι ο Παπάζογλου παραμερίστηκε εξαιτίας του Βλαντά, και δεν θα 'ναι η πρώτη φορά που ο Βλαντάς θα στραπατσάρει τη ζωή των συντρόφων του. Και για τον Χαρίλαο, το πόσο του κατέστρεψε τη ζωή, έχω πολλά να σου πω. Μην κοιτάς που θα βγει μετά κι αυτός δημοκράτης! Απ' την άλλη πάλι, δεν μπορώ να πω ότι δεν είχε και χαρίσματα. Τόσα χρόνια, το έμαθα πια, ο άνθρωπος δεν είναι ένα μόνο, τούτο ή το άλλο, είναι πολλά μαζί, κακά και καλά, κοπανισμένα στο γουδί.

Τέλειωσε με τα πολλά η συνδιάσκεψη, βγήκανε απ' το σπίτι ένας ένας για να μην εκθέσουν τον Π. που είχε παραχωρήσει το αρχοντικό του. Βοήθησα έπειτα τη θεία μου να συγυρίσουμε. Εί-

χα ανεβεί και δυο τρεις φορές στο πλυσταριό του αρχοντικού, πό-
τε καρέκλες να κουβαλήσω κάτω, τότε να δω από ψηλά την κί-
νηση στους γύρω δρόμους, βίγλα, σκεφτόμουν, τούτο το πλυστα-
ριό, πύργος πάνω απ' την πόλη, στρατηγείο, και πού να το 'ξερα
ότι μετά από τρία χρόνια εδώ θα κατέληγα. Αλλά μην προτρέ-
χω. Κι όσο καταγινόμασταν έπειτα με την ταχτοποίηση, έχοντας
πάλι ανεβάσει τις καρέκλες στο πλυσταριό, πάνω κάτω τις σκάλες
μ' ενθουσιασμό, πρόσεχε, κακορίζικο, μου έλεγε η θεια μου, κα-
λοί και σοβαροί μου φαίνονται, μα είναι και πολλά λογάδες, πρό-
σεχε μην τους μοιάσεις. Το ξέρει η βασανισμένη η μάνα σου πως
σ' έχουνε στα μέσα και στα έξω;

Εκείνο το βράδυ, κι ας χασμουριόμουνα, δεν μ' έπαιρνε ύπνος.
Είχα διαρκώς μπροστά μου το παραπονεμένο χαμόγελο εκείνου
του κοντόσωμου, του κοσμαγάπητου, όπως έμαθα αργότερα,
στην εργατιά του Ηρακλείου, κι άκουγα τη φωνή του: Άσε, σύ-
ντροφε, μην παιδεύεσαι τζάμπα...

Κι όσο γυρίζω πίσω, καταλαβαίνω ότι από κείνη τη μέρα άρ-
χισε να με τρώει κι εμένα το σκουλήκι. Σιγά σιγά θα 'μπαινα κι
εγώ στον ντορό και θα γινόμουν ο πρώτος μουρμούρας, αλλά και
ο πρώτος μούγκας.

Άλλο ένα στα τόσα κομματόσκυλο

Ο Πλαστήρας, είπαμε, είχε απ' το Πάσχα παραμεριστεί κι είχαν
βάλει στη θέση του τον ναύαρχο Πέτρο Βούλγαρη. Αρχές Ιούνη,
το θυμάμαι πολύ καλά αυτό, ο Πλαστήρας μαζί με τον Σοφούλη,
τον δικό μας Ρεθεμιώτη Τσουδερό, και δυο άλλους ακόμη, πέντε
ήταν, το κείμενο των πέντε λέγαμε, μα δεν θυμάμαι των άλλων
δυο τα ονόματα, είχαν καταγγείλει την τρομοκρατία που είχε
εξαπολύσει η Άκρα Δεξιά σε όλη τη χώρα μετά τα Δεκεμβριανά
και ότι όλο και πιο πολύ η ένταση και η έκταση της βίας κάνουν
αβίωτον τον βίον όλων των μη βασιλοφρόνων πολιτών και απο-
κλείουν την ελπίδα ότι είναι δυνατόν να προχωρήσωμεν εις ελεύ-

θερον δημοψήφισμα ή εις εκλογάς. Και ότι οι τρομοκρατικές οργανώσεις της Άκρας Δεξιάς, που είχαν εξοπλιστεί απ' τους Γερμανούς και είχαν συνεργαστεί μ' αυτούς, κάθε άλλο παρά είχαν αποπλιστεί ή είχαν διωχθεί, αλλά, τουναντίον, είχαν συμμαχήσει με τις δυνάμεις Ασφαλείας, διά να στραγγαλίσουν ολοσχερώς πάσαν δημοκρατικήν σκέψιν.

Ώσπου, έπειτα απ' τη γενική κατακραυγή, ανέλαβε Νοέμβριο μήνα ο Σοφούλης να οδηγήσει τη χώρα σ' εκλογές.

Κι εμείς; Τι κάνουμε εμείς;

Μετά την επιστροφή του Νίκου Ζαχαριάδη απ' το Νταχάου, είμαστε σίγουροι πως έχουμε τον πιο άξιο ηγέτη που θα μας οδηγήσει αναμφίβολα στη νίκη.

Κι είχε βαλθεί ο αρχηγός μας να ξεκαθαρίζει το Κόμμα απ' τους δηλωσίες, τους αντιρρησίες και όλα τα άλλα αστικά και μικροαστικά κατακάθια. Ο αρχηγός ξέρει, σκεφτόμουν. Αλλά μη θαρρείς πως ήμουν και χαρούμενος, θέλω να πω, με τη συνείδησή μου ήσυχη. Μη θαρρείς πως δεν είχα σκεφτεί και ξανασκεφτεί το άθλιο τέλος του Άρη Βελουχιώτη. Κι ας μην τολμούσα να εκδηλωθώ. Ας τον είχα αποκαλέσει κοροϊδευτικά κι εγώ μια φορά στη Λέσχη του ΕΑΜ στη Νέα Χώρα καπετάν Μιζέρια. Ήταν μάλιστα φορές, κι ύστερα πικραινόμουν, που έπιανα τον εαυτό μου να προσπαθεί να καταλάβει προς τα πού γέρνει η πλάστιγγα κάθε φορά, για να γείρω κι εγώ προς τα εκεί. Κι όταν χρόνια αργότερα έμαθα λεπτομέρειες, ότι του είχανε κόψει του άτυχου όχι μόνο το κεφάλι, αλλά και τα χέρια και τα πόδια και ότι τον άφησαν εκεί στο φαράγγι σαν τη στάμνα, τη σπασμένη, λέει, στάμνα, μ' είχε πιάσει κι έκλαιγα. Αυτά πολύ αργότερα, βέβαια, τώρα σου μιλώ για τότε που ήμωνα κι εγώ, άλλο ένα στα τόσα, κομματόσκυλο. Μικρό, αλλά δαγκανιάρικο κι εγώ. Και μη θαρρείς πως σου τα γράφω όλα αυτά για να αθωωθώ. Καμία επιείκεια. Διότι τότε κοντά, μαθαίνοντας από έναν εξόριστο προπολεμικά στη Γαύδο ότι όλο έκλανε εκεί ο Βελουχιώτης, ακόμη και την ώρα του φαγητού, λέει, άφηνε τις πορδές του κάθε λίγο και λιγάκι, κι

έφτασαν να το κάνουν θέμα στην ομάδα, μια φορά, θυμάμαι, στην ταβέρνα που τα πίναμε, μου ξέφυγε και τον είπα καπετάν Κλανιά. Μ' αγριοκοίταξε ο Μανούσακας, άστραψε και βρόντηξε θα ήταν το σωστό, να δούμε και το δικό σου άντερο τι θα 'κανε, αν χόρταινες καθημερινά με σκουληκιασμένα όσπρια, ποιος κάθεται και σου λέει τέτοιες κακοήθειες κι εσύ δεν ντρέπεσαι να τις αναμασάς! Κι από τότε, δεν θα είναι λίγες οι φορές που θα το σκύψω το κεφάλι μου στον Μανούσακα, τότε από συστολή, τότε από φόβο αλλά και από θυμό.

Με εντολή του αρχηγού εκείνη την εποχή ιδρύθηκε το αδελφό Αγροτικό Κόμμα.

Επειδή, λέει, οι αγρότες απ' τη φύση τους είναι συντηρητικοί, δεμένοι με τα χωράφια τους, καλύτερα να τους απομακρύνουμε απ' το κόμμα της εργατιάς. Επειδή όμως πάλι κι αυτούς τους εκμεταλλεύεται η άρχουσα τάξη, η αστική, καλό είναι να τους έχουμε δίπλα μας, σύμμαχοι της εργατιάς είναι κι αυτοί, αλλά με προσοχή, άλλο σύμμαχος της εργατιάς και άλλο εργατιά, σαν να λέμε μαζί και χώρια. Αυτό είχε ξαναγίνει, όπως μου εξηγήσανε, και πριν από δέκα χρόνια, το 1935, στο 6ο Συνέδριο του ΚΚΕ, με απόφαση και εντολή πάλι του Ζαχαριάδη. Τότε όμως ήταν άλλες οι συνθήκες. Τώρα, σ' εμάς εδώ, και όπως έμαθα αργότερα το ίδιο είχε περίπου συμβεί και σε όλη τη χώρα, είχε αρνητικό αντίκτυπο, γιατί πολλοί απ' τους αγωνιστές μας, που ήταν αγρότες κι είχαν πολεμήσει απ' τους πρώτους ενάντια στους Γερμανούς και καμάρωναν που ήταν μέλη του ΚΚΕ, αισθάνονταν τώρα θιγμένοι, ότι παραμερίζονται, ότι μειώνονται δηλαδή, ότι δεν θεωρούνται άξιοι να παραμείνουν στην πρώτη γραμμή του αγώνα. Δεν έφτανε που τους ζητούσε η αντίδραση να παραδώσουνε τα όπλα, λέγανε, έπρεπε τώρα να παραδώσουνε και την κομματική τους ταυτότητα; Η απόφαση όμως του αρχηγού δεν σήκωνε καμιά αντίρρηση, να πεις κι εσύ τη δική σου γνώμη, να την πει και ο διπλανός σου και να βγει μετά μια άλλη, πιο σωστή. Η απόφαση του αρχηγού ήταν φωνή από ψηλά, φωνή Κυ-

ρίου. Κανείς δεν τόλμησε, ούτε και ο Βλαντάς, αν και αγρότης, να εκφράσει επίσημα την αντίρρησή του. Παρά μόνο στα κρυφά, πετούσανε καμιά φορά την παρόλα τους, πιο πολύ για να φέρουνε στο φιλότιμο τους παραπονεμένους και να τους καλοπιιάσουνε, δίκιο έχεις, σύντροφε, σωστά το λες, μα πιο σωστά το λέει ο γραμματέας, αυτός, όπως και να το κάνουμε, κάτι παραπάνω ξέρει, εμείς το βλέπουμε στενά, αυτός όμως το βλέπει σφαιρικά!

Άντε, με το καλό και στη Σχολή του Γληνού!

Πρωτοχρονιά του 1946, αν και δεν έχω συγκρατήσει και πολλά από κείνη την Τρίτη, κάτι γαρδούμπες μόνο ξαναζεσταμένες, τη μυρωδιά τους, και τραγούδια ερωτιάρικα που έφταναν από μακριά, αυτοί που ζούνε στα τυφλά, είχα σκεφτεί τότε, αλλά όχι με υπεροψία, πίστεφέ με, μ' ένα σφίξιμο μόνο στο στήθος, με υπερηφάνεια, ναι, αλλά και με φόβο, να φοβάσαι και να αγωνίζεσαι να ξεπεράσεις τους φόβους σου, αυτή θα πρέπει να είναι η τόλμη, Ιδομενέα, κι εκείνη την Πρωτοχρονιά του 1946, αυτοί που ζούνε στα τυφλά, σκεφτόμουν, που δέχονται αβίαστα τα πάντα, κι εμείς, που αγρυπνούμε για τα ιδανικά μας.

Είχανε πάλι μαζευτεί οι κεφαλές του Κόμματος στο σπίτι του εν τιμητική αποστρατεία αντισυνταγματάρχη Γιώργη Σταματάκη για τη συνεδρίαση της Περιοχής. Ανάπηρος από τα πεδία των μαχών στη Μικρά Ασία ο Σταματάκης, Ελασίτης κι αυτός, στις μυστικές υπηρεσίες του 14ου Συντάγματος, κομμουνιστής δεν ήταν, με βαθιά συμπάθεια μόνο στις αριστερές ιδέες. Πόσες μέρες ζωής τού απομένουν; Θα εκτελεστεί μαζί με τον πατέρα του Χρήστου Παπουτσάκη στις 19 Ιουνίου του 1947. Κι εγώ, χουχουλίζοντας τα χέρια μου στα σκοτεινά εκείνη την κρύα νύχτα, να προσέχω την κίνηση έξω. Και είχανε μαζευτεί, καλοδεχούμενοι στο σπίτι του απόστρατου, με τσικουδιές και ξεροτήγανα, να αποφασίσουν. Μέσες άκρες, μου τα μασήσανε την επομένη.

Πρώτος είχε πάρει τον λόγο ο Μανούσακας. Ότι δεν μπορού-

με να καθόμαστε άλλο να δεχόμαστε, χωρίς να αντιδρούμε καθόλου, τους παραγκωνισμούς, τη βία, τις συλλήψεις, τις διώξεις απ' τον πολιτικό και ταξικό μας αντίπαλο. Πήραν μετά τον λόγο και οι άλλοι σύντροφοι, από δέκα λεπτά ο καθένας. Όλοι συμφώνησαν, ακόμη και ο Παπαδομιχελάκης. Μέλη του Γραφείου Περιοχής Κρήτης τότε, εκτός από τον πρώτο γραμματέα Μήτσο Βλαντά και τον δεύτερο Στέλιο Παπαδομιχελάκη, ήταν ο δικηγόρος Βαγγέλης Χατζηαγγελής, ο καθηγητής Κώστας Ηλιάκης, ο Μάρκος Ζουριδάκης, καθηγητής κι αυτός, ο φοιτητής φιλολογίας Χαρίλαος Ψιλάκης και η δασκάλα Βαγγελιώ Κλάδου. Για τη Βαγγελιώ Κλάδου λέγανε πως ήτανε πολύ μορφωμένη, ότι είχε βγάλει και τη Σχολή του Γληνού.

Καταλήξανε όλοι και συμφωνήσανε για την οργάνωση της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας. ΜΛΑ θα τη λέγαμε. Αυτή η ΜΛΑ θα ήταν η απαρχή της συγκρότησης του Δημοκρατικού Στρατού. Κι εγώ στρατιώτης. Επειδή όμως οι στρατιώτες και τα στελέχη της ΜΛΑ έπρεπε να είναι, σύμφωνα με τις οδηγίες του Πολιτικού Γραφείου, μέλη του ΚΚΕ, με κάνανε κι εμένα μέλος. Άλλες ευθύνες τώρα, άλλα καθήκοντα. Μου δώσανε κι ένα περίστροφο, αλλά χωρίς θήκη, κάτι πήγα να πω, και τι τη θέλεις, μωρέ, τη θήκη, περιπολία θα βγαίνεις να το δείχνεις; μέσα απ' τα ρούχα σου θα το 'χεις προστατευμένο, άντε, και να το τιμήσεις, μου είπε ο Μπονάτος. Το ίδιο βράδυ μου 'κανε και ο Χαρίλαος τα συχαρίκια, όχι, βέβαια, για το πιστόλι, μα που έγινα κι εγώ μέλος στο Κόμμα. Να την τιμήσεις την ταυτότητά σου, μου είπε. Με καλοδέχτηκε και ο Μανούσακας, καλεσμένος του Χαρίλαου στο ταβερνάκι που συναντηθήκαμε. Και μου έμεινε για πάντα η πατρική ματιά του πάνω μου. Ο παππούς σου μόνο μ' είχε στραβοκοιτάξει. Είχε και κάτι ξινό μουρμουρίζει για να με πειράξει, όσο πάει και φηλώνεις, ασυγκράτητε, ως πού θα φτάσεις; Άντε, με το καλό και στη Σχολή του Γληνού!

Στα ύψη εμένα η υπερηφάνεια μου. Μπορεί και γιατί ζήλευα τους ορεινούς με τα οικογενειακά τους κειμήλια, μιας κι εμένα ο

πατέρας μου δεν τα 'θελε τα όπλα στο σπίτι. Μου το 'λεγε και η μάνα μου, ό,τι θέλεις κάνε, σαν θέλεις να σιάξεις τον κόσμο, σιάξ' τονε, αν μπορείς, μα όχι με τουφέκια, καχορίζικο, ξεχνάς ότι εμάς από λίγο να μας ξεκληρίσουνε τα φονικά, κι αφήσαμε τα καλά μας κι ήρθαμε εδώ να μαραγκιάζουμε στην πόλη; Γι' αυτό, σου λέω, μακριά. Τι μακριά, αγρίευσα καμιά φορά, ο πόλεμος δεν τέλειωσε! Και τέλος πάντων.

Ξεκινούσαμε, θυμάμαι, όλη η ομάδα, τότε στο Ακρωτήρι ανεβαίναμε, στα σωθικά του βράχου, τότε στ' απόκρημνα της Μαλάξας, να διδαχτούμε υπό την επίβλεψη ενός ειδικού τα βασικά, να μάθουμε σημάδι. Κι ήμουν ένας μικρός Θεός. Αλλά και της μάνας μου οι κουβέντες δεν πήγανε στον βρόντο. Για μένα το πιστόλι δεν ήτανε παρά μόνο στην υπηρεσία του αγώνα. Ποτέ για τα προσωπικά μου. Τιμή μου το 'χα χωμένο πάνω μου, και χαϊμαλί, ποτέ δύναμη. Και μη σου πω πως και η κουβέντα εκείνη του Μπονάτου, να το 'χω προστατευμένο μέσα απ' τα ρούχα, μου είχε τόσο βαθιά εντυπωθεί, που ήρθαν φορές να το νοιάζομαι και να το πονώ, σαν να μην έχω άλλο πολυτιμότερο στη ζωή μου.

Τι θα γινόταν όμως με τους παλιούς κομμουνιστές στα χωριά που με το έτσι θέλω του αρχηγού ήταν πια μέλη του ΑΚΕ; Αποφασίστηκε σιωπηλά τότε, παρακάμπτοντας τις κομματικές αποφάσεις, τον αυτοαμυντή αγρότη να τον λογαριάζουμε μέλος του ΚΚΕ.

Δουλειά μας τώρα, χρέος ύψιστο και πρώτιστο καθήκον, να εξαφανίσουμε την τραμπουκοκρατία και κάθε παρανομία της Δεξιάς στην πόλη, να διαφυλάξουμε από διώξεις και συλλήψεις τους αγωνιστές μας, και αν, βέβαια, μας το ζητούσε το Κόμμα να καταργήσουμε πολεμώντας την αστική εξουσία και να επιβάλουμε λαϊκή διακυβέρνηση.

Πρώτα στελέχη της ΜΛΑ στα Χανιά με επικεφαλής τον Γιάννη Μανούσασκα ορίστηκαν: Ο αλβανομάχος Μιχάλης Παπαπαναγιωτάκης, ανιψιός, άκουγα να λένε, του στρατηγού Μανώλη Μάντακα, υποδιευθυντής στην Αγροτική Τράπεζα προπολεμικά, έως τον βαθμό του συνταγματάρχη είχε φτάσει κυνηγώντας τους Γερ-

μανούς απ' τις τάξεις του ΕΛΑΣ στη Στερεά Ελλάδα. Ο Γιώργης Μιαούλης, έφεδρος ανθυπολοχαγός, αλβανομάχος και αυτός, αρχηγός τάγματος του ΕΛΑΣ στην Ακαρνανία. Ο Νίκος Τσαμαντής απ' τα Μεσκλά, άλλος ένας αλβανομάχος, καπετάνιος του 14ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Από δίπλα, ο συνομήλικός μου Γιώργης Παπαγιαννάκης, γραμματέας του ΑΚΕ στον νομό μας, και ο εργάτης Χρήστος Μπονάτος, που ανέλαβε υπεύθυνος πόλης. Για τον Παπαγιαννάκη, κάτι να σου πω, καμία συγγένεια, συνωνυμία μόνο, μ' εκείνον τον άλλο Παπαγιαννάκη, τον γερμανόψυχο. Και χωριστήκαμε σε δέκα λόχους, από εκατό αυτοαμυνίτες ο κάθε λόχος. Τρεις λόχοι μέσα στην πόλη, δυο στον Αποκόρωνα, δυο στην Κυδωνία, ένας στην Κίσαμο, ένας στο Σέλινο κι ένας στα Σφακιά. Κάτι ανάλογο έγινε και στο Ηράκλειο και στη λοιπή Κρήτη. Λέγανε, μάλιστα, πως επειδή το Ηράκλειο είναι πιο μεγάλο οι αυτοαμυνίτες του θα είναι πιο πολλοί. Με υπεύθυνο εκεί τον Νίκο Σαμαρείτη και με τριμελή επιτροπή που έβαλε στόχο να οργανώσει δεκαπέντε λόχους. Τρεις λόχοι είχαν υπολογιστεί στο Λασιθί κι άλλοι τρεις στο Ρέθυμνο. Έχουμε και λέμε: Χίλιοι νοματαίοι στα Χανιά, χίλιοι πεντακόσιοι στο Ηράκλειο, σύνολο δυόμισι χιλιάδες, συν τριακόσιοι και τριακόσιοι απ' τους άλλους δυο νομούς, σύνολο τρεις χιλιάδες εκατό. Στα χαρτιά όλα αυτά. Θα μπορούσε να είναι έτσι, θα μπορούσε και να μην είναι. Διότι όλα κρίνονται απ' το αν θα γίνει στην ώρα του το καθετί, στην κατάλληλη στιγμή. Και ποια είναι η κατάλληλη στιγμή; Δεν έρχεται, βλέπεις, να σου το φωνάξει.

Κι εμείς τότε, άλλος πιο συνειδητά, άλλος όχι, όλοι μας, πάντως, κομμουνιστές λέγαμε πως είμαστε κι έτσι νιώθαμε, η οργάνωσή μας, επομένως, δεν ήταν παρά μια απ' τις πολλές οργανώσεις του ΚΚΕ. Τι κι αν εμείς στην Κρήτη, κι αν είχαμε τους γυπαραίους, δεν είχαμε τους μαγγανάδες της Πελοποννήσου; Οι δωσίλογοι και οι ταγματасφαλίτες τώρα σε όλη την Ελλάδα νιώθανε πιο δυνατοί απ' όσο όταν κρατούσαν για λογαριασμό των Γερμανών το όπλο, γιατί τότε τους συγκρατούσε ο φόβος του

ΕΛΛΑΣ και ο λογαριασμός που έπρεπε, αργά ή γρήγορα, να δώσουν μετά το τέλος του πολέμου. Κι εμείς; Μπροστά σε όλα τούτα τι έπρεπε να κάνουμε; Να κάτσουμε με σταυρωμένα χέρια; Ή μήπως είχαμε ηθική και πατριωτική υποχρέωση να δράσουμε ανάλογα; Ήμαστε ή δεν ήμαστε κομμουνιστές;

Μέσα Γενάρη του 1946, με τον Σοφούλη πρωθυπουργό, έγινε στην πρωτεύουσα μια μεγάλη συγκέντρωση στο Παναθηναϊκό Στάδιο με αίτημα τη γενική αμνηστία. Κεντρικός ομιλητής ο παλαιός φίλος του Πλαστήρα, ο αντιστράτηγος Οθωναίος. Σείστηκε η Αθήνα και η Ελλάδα όλη. Παρά την τρομοκρατία, τις διώξεις και τις φυλακίσεις, το φρόνημα ήταν ακόμη υψηλό. Θυμάμαι όμως μια φωτογραφία στον «Ρίζο της Δευτέρας» που μ' είχε αναστατώσει. Μέσα από χιονισμένα έλατα ξεπρόβαλλαν αντάρτικες μορφές με κάπες και φισεκλίκια. Κομμουνιστές είμαστε, εργατικό κόμμα είμαστε, τη δύναμή μας στις μεγάλες πόλεις την έχουμε, στις πόλεις, επομένως, στους τόπους δουλειάς, στους δρόμους και στις πλατείες, θα πρέπει να δοθεί και ο αγώνας μας, τι σχέση έχει με τον αγώνα μας το έλατο και το βουνό; Δεν το καταλαβαίνουν; Δεν το βλέπουν; Η Δεξιά όλο και οργανώνεται και δυναμώνει με τουφέκια, κανόνια, αεροπλάνα, πλοία, που της δίνουνε πλουσιοπάροχα οι Εγγλέζοι. Ενώ η φωτισμένη κατά τα άλλα ηγεσία μας δεν είναι παρά ένα ασταμάτητο πηγαϊνέλα. Τι μας διδάσκει όμως η ζωή; Ότι όσο πιο ανίκανος είσαι, τόσο και πιο αναποφάσιτος.

Και μ' έπιανε μετά αγωνία που κάνω τέτοιες σκέψεις.